

ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРЪДЕЦЪ.

ПОДЪ РЕДАКЦИЯТА НА В. Д. СТОЯНОВА.

ГОДИНА ОСМА.

КНИЖКА ХLI—ХLII.

Умъ царува,
Умъ робува,

Нар. пословица.

СРЪДЕЦЪ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1898.

За ударението върху думитѣ въ рѣсенскій говоръ отъ западно-македонското нарѣчие.

Отъ X.

Западно-македонското нарѣчие е едно отъ най-оригиналнитѣ нарѣчия на българския езикъ. На това нарѣчие говори една голѣма частъ отъ българскитѣ народъ, и, ако не за друго, а само по тая причина, то заслужва най-сериозно внимание на нашитѣ филолози. Независимо отъ това, въ него сж се запазили отъ старо-българския езикъ толкова хубави, чисто български думи и форми, и изобщо останало е таково богатство, щото е желателно, при развиванieto и усъвършенствованието на новиятъ ни книжовенъ езикъ, да черпимъ материалъ отъ него съ пълни рѣцѣ. Но пъкъ отъ друга страна, въ сжщото това нарѣчие има и такива особености и архаически остатъци, които, и да е желателно да ги има въ новиятъ ни книжовенъ езикъ, твърдѣ е късно вече да се въвеждатъ въ него отъ сега нататкъ, и за това сж осждени да останатъ за всѣкога като провинциализми.

Обаче изучаването и на тѣзи отличителни чѣрти и архаизми отъ Западно-македонското нарѣчие е важно, — едно защото чрѣзъ тѣхъ могатъ да се освѣтлятъ нѣкои тъмни страни въ нашата млада филологическа наука и да се обяснятъ нѣкои явления въ другитѣ нарѣчия, дору и въ самиятъ ни книжовенъ езикъ, които (явления) безъ това би ни се показали странни и необясними; а друго, — защото самитѣ тѣзи архаизми и особености могатъ по нѣкога да да послужатъ и за по-добро и по-съзнателното усвояване граматическия строй на езикътъ ни. Безъ подобно изучаване и обяснения на архаическитѣ остатъци и оригиналнитѣ чѣрти на нашитѣ нарѣчия (особенно западнитѣ), мнозина отъ насъ ще продължаватъ да сматратъ чисто-българскитѣ особености на тѣзи нарѣчия, като нѣщо чуждо, привнесено отъ другъ чуждъ езикъ въ нашия.

Между такивато особености на Западно-македонското нарѣчие, които заслужават да се изучатъ и запазятъ като архивъ на езикътъ, а не и за да се въвождатъ въ книжовния езикъ, е и *ударението* върху думитѣ, което съставлява една отъ най-оригиналнитѣ чърти отличающи това нарѣчие отъ всичкитѣ други български нарѣчия. Ударението и интонацията при говорението сж една отъ най-главнитѣ причини, гдѣто Западно-македонското нарѣчие, на първо врѣме за непривичното ухо се прѣдставлява толкова отдалечено отъ другитѣ наши нарѣчия и отъ книжовния ни езикъ. Това странно ударение и странната интонация въ произнасянието на думитѣ сж накарали мнозина да мислятъ, че ударенито въ това нарѣчие се е образувало подъ влиянието на сърбския езикъ, или даже че то е цѣло сърбско. По тая причина срѣщаль съмъ доста интеллигентни наши люде, които, като разговарятъ съ нѣкой простъ чловѣкъ отъ Западна Македония, и като искатъ да му говорятъ на неговото нарѣчие, мѣчатъ се да изговарятъ думитѣ споредъ ударението въ сърбски езикъ, и съ това се показватъ още по-странни за него. Азъ самъ отъ начало, като не бѣхъ чулъ да се говори по сърбски, и като слушахъ подобни мнѣния за ударението въ това нарѣчие, бѣхъ наклоненъ да мислж така; но по-послѣ, като се запознахъ съ сърбски езикъ, видѣхъ, че ударението, което се употрѣбява въ Западно-македонското нарѣчие, е поне толкова (ако не и по-вече) несвойственно и странно за сърбски езикъ, колкото и за другитѣ български нарѣчия.

Като се заинтересувахъ съ този въпросъ, дълго врѣме недоумѣвахъ за това странно мѣняване на ударението въ думитѣ и, като неможахъ да си обяснж правилата, по които то се ржководи, мислѣхъ, че както въ другитѣ български нарѣчия, и въ книжовния ни езикъ ударението е произволно, и неслѣдва никакви опрѣдѣлени правила, — така трѣбва да бжде и въ Западно-македонското нарѣчие. Но едно по внимателно наблюдение върху говорението ме убѣди, че ударенито въ това нарѣчие слѣдва едни опрѣдѣлени правила, и че въ това отношение Западно-македонското нарѣчие е напълно оригинално, защото, до колкото знамъ, подобни правила за ударението не се срѣщатъ ни въ единъ отъ езицитѣ на съседнитѣ народи: арнаутски, турски, грѣцки, влашки и сърбски. Единъ само прѣгледъ на настоящата ми статия, вѣрвамъ, ще убѣди всѣкиго въ справедливостъта на тѣзи ми думи.

Азъ не се завземамъ да обяснж, нито кога сж се появили, нито какъ и защо сж се развили такива правила за ударението въ

Западно-македонското нарѣчие, а само констатирамъ единъ фактъ, като прѣдоставямъ на компетентнитѣ лица да разрѣшжтъ тѣзи въпроси. Бихъ си позволилъ обаче тука да споменж само мимоходомъ като прѣдположение, че мени ми се струва, какво изгубванието на падежитѣ трѣбва значително да е повлияло и върху самото ударение на думитѣ, и че говорътъ се е стремилъ да си послужи съ ударението и интонацията на гласътъ, за да си дотъкми онова, що е изгубилъ въ ясността и опрѣдѣлителността на рѣчта съ изгубванието на падежнитѣ окончаня. На такъва мисль поне ни навеждатъ: съединението на членоветѣ къмъ думитѣ (относително ударението); съединението на прѣдлозитѣ съ нѣкои имена, прѣдъ които тѣ стоятъ; особенната интонация на гласътъ въ въпросителнитѣ прѣдложения, слѣдъ изгубванието на въпросителната частица „ли“ (въ Рѣсенския говоръ) и др. нѣкои подобни факти, които ни показватъ, че съ изгубванието на нѣкоя форма, измѣнява се, и ударението, и самата интонация при говорението. Азъ мисля още, че за да се образуватъ подобни правила за ударението въ това нарѣчие, не малко влияние е оказала и поетическата размѣрена рѣчь отъ народнитѣ пѣсни, пословици, гатанки, баяния, тѣжачки и пр.

Изучаване правилата, които управляватъ ударението върху думитѣ въ Западно-македонското нарѣчие, не само ще отмахне заблуждението да се счита то като привнесено отъ чуждъ езикъ, или да се приписва появлението и развитието му на влиянието на сърбски езикъ, но още, вѣрвамъ, не малко ще послужи на оние български учители, които се трудятъ въ Западна Македония, за да разбержтъ тая особенностъ на мѣстното нарѣчие, та чрѣзъ това да можтъ по-лесно да накаратъ ученицитѣ си, да привикнжтъ на общоупотрѣбителното въ книжовний ни езикъ ударение, като имъ обърнатъ вниманието върху ония особености отъ мѣстното нарѣчие, които тѣ най-много трѣбва да избѣгватъ въ книжовний езикъ. Понеже това ударение върху думитѣ, което се употрѣбжава въ Западно-македонското нарѣчие, нѣма да се въведе въ книжовний ни езикъ, а ще остане за винжги като единъ провинциализмъ, то желателно е ученицитѣ (както изобщо и всѣки малко много интелигентенъ чловѣкъ) да отвикнжтъ отъ него, и да не го употрѣбаватъ вече при разговоритѣ и четението. Но това е твърдѣ мъчно за всѣкиго, който още отъ малълъ е навикналъ на това толкова опрѣдѣлено ударение, та за това и учителитѣ въ Западна Македония срѣщатъ доста голѣмо затруднение, до като научжтъ ученицитѣ си да четжтъ

правилно споредъ ударенията.¹⁾ Азъ вѣрвамъ, че ако бихъ знали правилата, по които се рѣководи ударението въ Западно-македонското нарѣчие, учителитѣ твърдѣ много бихъ си спомогнали въ разрѣшението на тая задача.

Въ настоящата си статья, обаче, азъ нѣма да разглеждамъ какви сѣ правилата, които управляватъ ударението въ цѣлото Западно-македонско нарѣчие, а ще се спрѣ само върху единъ отъ говоритѣ на това нарѣчие, а именно — върху Рѣсенскиятъ говоръ: едно, защото азъ най-добрѣ познавамъ този говоръ (като таквъ — посредъ който съмъ се родилъ и отрасълъ) и друго, защото, споредъ моето мнѣние, едва ли ще се намѣри друго говоръ отъ цѣлото Западно-македонско нарѣчие, гдѣто ударението да слѣдва такива строго опредѣлени правила, и да бѣде така послѣдователно приложено, както е въ Рѣсенский говоръ.²⁾

Но прѣди да пристѣпимъ къмъ изложението на прѣдметътъ, ще кажъ нѣколко думи за самиятъ *Рѣсенски говоръ*.

Когато се минува отъ Битоля за Охридъ, почти на срѣдъ пъттѣ между тия два града, на самото шосе е расположенъ градъ *Рѣсенъ*, който е главно мѣсто и единственъ градъ на *Прѣпанската* долина. Въ административно отношение цѣлата *Прѣпанска* долина съставлява само една *кааза* отъ Битолскиятъ вилаетъ съ главенъ градъ Рѣсенъ и се нарича *Рѣсенска кааза*, а се дѣли на двѣ *нахии*: *Горна-Прѣсна* съ главно мѣсто градъ Рѣсенъ,

¹⁾ Че това затруднение е голѣмо, доказва се отъ фактътъ, че лица, които не сж се учили дълго време въ училище, или не сж живѣли въ мѣста, гдѣто се говорятъ другитѣ български нарѣчия, доста мѣчно отвикватъ отъ употрѣбването на това ударение; а има и такива, които никога не могатъ съвсѣмъ да отвикнатъ отъ него. Като живо доказателство на това могатъ да послужатъ мнозина (между които и доста интеллигентни лица), които, ако и да сж се прѣселили отъ 10—12 год. насамъ въ София и другадъ изъ свободна България, все още напълно не могатъ да отвикнатъ отъ този оригиналенъ провинциализмъ въ произнасянето на думитѣ.

²⁾ Не можъ да кажъ, че знамъ добрѣ другитѣ говори отъ Западно-македонското нарѣчие, нито пъкъ че имамъ събрани нѣкои особенни свѣдѣния отъ тѣхъ по отношение къмъ ударенията, та за това не смѣмъ да утвърждавамъ положително. Но, до колкото съмъ могълъ да наблюдавамъ въ сношенията и разговоритѣ си съ много лица отъ разни страни, гдѣто се говори на Зап.-Македонско нарѣчие, мислѣ, че правилата, които управляватъ ударението въ Рѣсенския говоръ, дѣйствуватъ сжщо така и въ по-голѣмата частъ отъ Западно-македонското нарѣчие. Това поне може да се каже съ голѣма вѣроятностъ за говоритѣ въ околноститѣ на: Битоля, Охридъ, Струга, Долни-Дебъръ, Горни-Дебъръ, Кичево, Крушово и отчасти: Прилѣпъ, Гостиваръ и Тетово. Колкото за другитѣ мѣста, гдѣто се говори на Западно-македонското нарѣчие, като напр.: селата на Призренскитѣ българи мухамедани — *Торбешитѣ*, околноститѣ на Скопие (до Вардаръ на Сѣверъ), Велесъ, Тиквешъ, Морйово, Долна-Прѣсна и др., то тѣ, като съставляватъ прѣходъ къмъ другитѣ български нарѣчия (съ изключение на Торбешкиятъ говоръ), отставатъ въ много отношения отъ правилата за ударенията, които се употрѣбватъ обикновено въ Западно-македонското нарѣчие, или пъкъ ги слѣдватъ само отчасти.

и *Долна-Прѣспа* съ главно мѣсто село *Пѣпле*, гдѣто сѣди особенъ *Мюдюръ*. Названията *Горна-Прѣспа* и *Долна-Прѣспа*, които до скоро врѣме съществувахъ, въ послѣднѣо врѣме почватъ да излизатъ изъ употрѣбление, като се замѣняватъ съ думитѣ: *Рѣсенска нахия* и *Прѣспанска нахия*, така щото названието *Прѣспа* почва да се прѣдава само на *Долна-Прѣспа* (Юго-Источната часть на долината), гдѣто дѣйствително се намиратъ развалинитѣ на бившата *Самуилова столица* — *Прѣспа*. Самото население на *Прѣспанската долина* си дава название споредъ това административно дѣление. Ако се попита нѣкой отъ жителитѣ на *Долна-Прѣспа*, отъ гдѣ е, той всѣкога ще отговори, че е отъ *Прѣсна*, или че е *прѣспанецъ*, ако ли се попита нѣкой отъ жителитѣ на *Горна-Прѣспа*, на сщиятъ въпросъ ще отговори, че е отъ *Рѣсенско*, а само нѣкои старци и то твърдѣ нарѣдко вече, ще се намѣрятъ да кажътъ, че сж отъ *Горна-Прѣсна*. Жителитѣ на *Рѣсенската нахия* наричатъ своитѣ съсѣди отъ Юго-Источната часть на долината просто съ името *прѣспанци*, и говорътъ имъ — *прѣспански*. Както въ административно отношение, българското население отъ *Прѣспанската долина* се дѣли сжщо така и по говорението си на *Горно-прѣспански* и *Долно-прѣспански* говори. *Долно-прѣспанскиятъ* или собственно *Прѣспанскиятъ говоръ* съставлява единъ видъ прѣходъ отъ *Западно-македонското* къмъ *Источно-македонското* нарѣчие, а именно — къмъ *Костурскиятъ говоръ* отъ това послѣднѣото; а *Горно-прѣспанскиятъ* или *Рѣсенския* — е особенъ говоръ отъ *Западно-македонското* нарѣчие, и съставлява нѣщо срднѣо между *Битолскиятъ* и *Охридскиятъ* говори, отъ които твърдѣ малко се отличава.

Въ настоящата си статия азъ ще имамъ прѣдъ видъ винаги само този *Горно-прѣспански говоръ*, като ще го наричамъ постоянно *Рѣсенски* — по името на г. *Рѣсенъ*, и споредъ както го нарича въ послѣднѣо врѣме самото население, което го говори.*)

*) Населението на *Прѣспанската долина* състои: отъ *Българи*, *Арнаути*, *Турци*, *Бласи* и *Цигани* (около 200 къщи). Огромната часть отъ населението на тая долина съставляватъ *Българитѣ*, които споредъ вѣрата си се дѣлятъ: на *християне* и *мухамедане*. *Българитѣ християне* населяватъ всичкитѣ села и половината отъ г. *Рѣсенъ*, а *мухамедане-българи* има въ градътъ и още въ 3—4 села, каго: *Царедворъ*, *Кбзияъ*, *Лафци* (*Влахци*) и др. *Арнаутитѣ* сж распрѣснати по цѣлата долина по нѣколко къщи въ селата, особенно въ *Долна-Прѣспа*; има нѣколко къщи и въ градътъ. *Турцитѣ* на брой сж твърдѣ малко, живѣятъ само въ градътъ, и происхожденното имъ е твърдѣ съмнително, защото не знаатъ и не могатъ да се научатъ хубаво да говорятъ по *турски*, а бъркатъ въ говорението си много български думи и цѣли фразы, а освѣнъ това, и по *турски* говорятъ съ сщитѣ ударения върху думитѣ и съ сщщото произношение, съ каквото говорятъ и мѣстното българско нарѣчие, напр.: *буъ гуунъ къ.лжтжмъ ѳркенъ, алдѣмъ тѣубегги, гиттимъ ава* и др. так. Нѣкои мислятъ, че тѣ сж

Отъ Рѣсенскитѣ говорѣ до сега сѣ се явили съвсѣмъ малко образци въ печатѣтъ, така щото тѣ не могатъ да дадатъ челоувѣку доста материалъ за наблюдение върху този говорѣ. Но колкото и да сѣ малко напечатанитѣ до сега образци отъ народни произведения по Рѣсенскитѣ говорѣ, азъ не съмъ иматъ възможность да ги видѣмъ и за това, при издирванието правилата, които управляватъ ударението въ този говорѣ, азъ съмъ се ползувалъ само отъ своитѣ свѣдѣния и отъ такива думи и фрази, които самъ съмъ могълъ да запишѣмъ. По тази причина, за потвърждение на правилата, които се излагатъ тука по-долу, азъ нѣма да цитирамъ нищо отъ онова, което до сега е било напечатано, като образци отъ Рѣсенскитѣ говорѣ, защото, както и по-горѣ споменѣхъ, нѣмамъ ги сега подъ ръка и не можъ да си ги доставѣмъ за скоро врѣме.

Впрочемъ, даже и да бихъ ималъ възможность да видѣмъ тѣзи напечатани образци, азъ съ голѣма прѣдпазливость бихъ се ползувалъ отъ тѣхъ, особено щомъ работата се касае до *ударението*. защото отъ опитъ знамъ, че събирачитѣ на народни умотворения отъ Западно-македонскитѣ говори, даже онѣзи отъ тѣхъ, които сѣ родомъ отъ сѣщото мѣсто, отъ гдѣто събиратъ народнитѣ умотворения, не отбѣлѣзватъ напълно вѣрно ударението така, както се говори. Това неотбѣлѣзване или криво отбѣлѣзване на ударението става несъзнателно, или даже по нѣкога и съзнателно. Съзнателно не отбѣлѣзватъ събирачитѣ ударението по двѣ причини: първо — защото считатъ, че ударението не е толкова важно нѣщо, та за

сѣщи Турци родомъ, но като били малко и като попаднали между Българитѣ и българскитѣ потурнаци, забравили били езикътъ си. Таа мисль имъ възбуждатъ софитѣ, които дохождатъ по рамазанѣтъ отъ Цариградъ и които, особено въ послѣднѣо врѣме, сѣ обърнали сериозно внимание за *потурчанитето* на Помацитѣ въобще, и дѣйствиетелно, Рѣсенскитѣ Турци въ послѣднитѣ години твърдѣ усърдно изучаватъ и съ голѣма охота говорятъ турскитѣ езикъ. При всичко това, азъ пакъ съмъ на мнѣние, че всичкитѣ Турци въ Рѣсенъ сѣ сѣщо такива потурнаци, каквито сѣ и другитѣ тѣхни сѣсѣди-помаци въ градѣтъ и селата: Козякъ, Царедворѣ и др. *Власитѣ* (Циганцаритѣ) живѣятъ въ градѣтъ (около 150 къщи) и въ ближното до Рѣсенъ село Янковецъ (около 25—30 къщи); тѣ съставляватъ гъркоманската партия въ Рѣсенъ и наричатъ себе си *Гърци*, ако и да не знаатъ ни една дума по гърски. Съ помощта на турското правителство, тѣ сѣ завладѣли (отъ прѣди 10—15 год. насамъ) единичката въ градѣтъ църква и половината отъ общото градско училищно здание, въ което, съ помощта на грцкитѣ Силогосѣ отъ Битоля, поддържатъ грцки училища: мажско и дѣвическо. *Циганитѣ*, които сѣ дошли въ Рѣсенъ отъ кадѣ Янинско, вѣроятно прѣди 70—80 години, заедно съ Власитѣ, исповѣдватъ мухамеданска вѣра, а говорятъ по арнаутски. Тѣ сѣ занаятчии — жельзари и, понеже въ градѣтъ има отъ тѣхъ около 200 къщи, то поради тѣхъ и поради нѣколко прѣселени арнаутски фамилии, арнаутскитѣ езикъ се говори доста въ Рѣсенъ. Само Българитѣ и Власитѣ сѣ християне, а Турцитѣ, потурнацитѣ — Българи, Циганитѣ и Арнаутитѣ сѣ всички мухамеданци. Арнаути-християне нѣма въ Прѣспанската долина. Отъ другитѣ народности, освѣнъ Българитѣ, по селата живѣятъ и по малко Арнаути; а Турцитѣ, Циганитѣ и Власитѣ живѣятъ само въ градѣтъ (и въ селото Янковецъ има 25—30 къщи Власи).

това може и да не се отбѣлѣзва, и второ — защото имъ се вижда чудно и непонятно, та се срамуватъ да прѣдставятъ въ такъвъ смѣшенъ видъ своето родно нарѣчие прѣдъ читателя. Подобни събирачи, като знайтъ, че всички Българи отъ другитѣ нарѣчия се присмиватъ на това ударение, отъ неразбранъ срамъ старайтъ се да смѣгчатъ и да изравнятъ нѣкои твърдѣ оригинални ударения, та за това, или съвсѣмъ не отбѣлѣзватъ ударенията, или ги отбѣлѣзватъ криво. Несъзнателно пъкъ отбѣлѣзватъ ударенията оние събирачи, които не сж родомъ отъ сжщото мѣсто, отъ гдѣто събиратъ народнитѣ умотворения и не познаватъ основателно мѣстниятъ говоръ. Такива събирачи, както и оние отъ мѣстнитѣ жители, които сж запознати съ книжовния езикъ, или съ другитѣ български нарѣчия, безъ да искатъ, испадатъ въ погрѣшки при отбѣлѣзването на ударенията, защото мислятъ, че въ прѣдложението всѣка дума непрѣменно трѣбва да си има и ударението, когато напротивъ, въ много отъ Западно-македонскитѣ говори нѣкои отъ думитѣ губятъ ударението си, ако сж съединени по извѣстенъ начинъ въ прѣдложение, а други — приематъ ударение на такива слокове, гдѣто понапрѣдъ не сж имали. По нѣкога, при всичката старателность и при всичкото внимание на събирачѣтъ, самиятъ разказвачъ го въвежда въ заблуждение, безъ да ще. Когато подобенъ събирачъ запише фразата, счита за нужно да попита повторно разказвачѣтъ, за да постави по-вѣрно ударенията, но въ такъвъ случай самиятъ разказвачъ му казва съвсѣмъ друго ударение, а не такова, каквото го е произнесълъ вече пѣрвъ пжтъ. При това, и разказвачѣтъ и събирачѣтъ мислятъ, че не правятъ никаква грѣшка, защото на всѣка отдѣлна дума турятъ по едно ударение, и то такова ударение, което наистина е свойственно на думата, кога е вземана отдѣлно.

Къмъ тѣзи волни и неволи погрѣшки въ отбѣлѣзването на ударенията, трѣбва да се притурятъ и многочисленнитѣ печатни погрѣшки, които е много мжчно да се избѣгнатъ съвършенно, защото твърдѣ нарѣдко се случва да държи коректурата самъ събирачѣтъ, или поне лице, основателно запознато съ говорѣтъ, образци отъ който се печататъ. Като се има прѣдъ видъ всичко до тука казано, вѣрвамъ че всѣки ще се съгласи съ мене, че относително ударенията въ Западно-македонскитѣ говори, чловѣкъ трѣбва да се ползува съ голѣма прѣдпазливость отъ напечатанитѣ до сега образци.

* * *

Когато чловѣкъ за пѣрвъ пжтъ обърне внимание върху ударението въ Рѣсенскитѣ говоръ, ще му се покаже, че то е тол-

кова непонятно и подвижно, толкова непоследователно и произволно, щото ще си състави понятие, че не се поддава на никакво правило; въ една фраза отъ два реда може да се срѣщне една и съща дума съ двѣ-три различни ударения, а по-нататъкъ, — същата дума, че е изгубила съвсѣмъ ударението си. При всичко това, обаче, ударението въ този говоръ слѣдва едни строго опрѣдѣлени правила, или, по-допрѣ да се каже, едно *общо правило*, отъ което, като слѣдствие, проистичатъ още нѣколко други правила.

За по-голѣма яснотъ въ изложението на тѣзи правила, ще раздѣлимъ статията си на двѣ части: въ първата частъ ще се разправа за ударението върху думитѣ, когато сж взети всѣка отдѣлно, а въ втората — за ударението върху думитѣ, когато по известни причини сж съединени помежду си, за да изразятъ само едно понятие, или пъкъ сж съединени въ цѣло прѣдложение, за да изразятъ нѣкоя мисль.

I.

За ударението върху думитѣ, когато сж взети отдѣлно една отъ друга.

Всѣка дума, взета отдѣлно, какаквато частъ на рѣчта и да е и колкото многосложна и да е, има въ Рѣсенскитъ говоръ само едно удирение, на което мѣстото е строго опрѣдѣлено, и зависи всѣкога отъ количеството на словетѣ въ думата.

Общото правило за ударението, което може да се нарече общъ законъ въ този говоръ, е това: *ударението всѣкога стои на третиятъ слогъ, като се смѣта отъ крайтъ на думата къмъ началото ѝ*; то никога не може да прѣмине на четвъртия, петия и пр. слога, смѣтани отъ крайтъ на думата, нито пъкъ да бже на послѣднитъ и прѣдпослѣднитъ ѝ слогъ. Само когато думата е едносложна или двусложна, ударението по необходимостъ стои на единственитъ слогъ на едносложната дума и на вторитъ слогъ отъ двусложната дума. *Примѣри*: брегъ, ридъ, нѣжъ, мѣжъ, врата, вросно, река, море, трева, сѣно: кошница, перница, галица, планина, ладина, (хладина), ледина, огнище, напивамъ, испразва, оденъе, отзади, оцпреди, потака, отстърна; Богариа, юнащина, наопаку, прегрѣшвенъе, горѣщница, уморнина, скривалище, кутурица; испоплашванъе, испретресивме, попречувано, умирачката; испродадените, (са) испренадеавме, поднапиените, доработвѣещем и пр. Изобщо, отъ кол-

кого слога и да състои думата, ударението трѣбва да стои на третиятъ слогъ отъ краятъ, и въ никакъвъ случай не може да замине този слогъ и да падне по-близо къмъ началото на думата, нито пъкъ — на послѣдниятъ или на прѣдпослѣдниятъ ѝ слогъ.

Като се съобразява съ това общо правило, Рѣсенскія думи въ всѣкога въ двусложнитѣ и трисложнитѣ думи поставя ударението на първиятъ слогъ, и това съ такава послѣдвателностъ, щото неправи изключение нито за собственитѣ имена, нито за кавитото и да било други думи; така напр., слѣдующитѣ собствени имена се произнасятъ така: Вáсилъ, Їван, Стóиан, Бóжин, Аврамъ, Андонъ, Атанасъ, Анастасъ, Нíкола, Андриá, Кóстадинъ, Ёлена, Їрина, Пётрана, Ёвтимъ и пр. Това правило се вярди толкова строго, и хората толкова сж навикнали на него, щото не само българскитѣ думи и собствени имена, но даже и всички други чужди думи и собствени имена се произнасятъ споредъ това общо правило, което на всѣки непривикналь се прѣдставлява толкова странно и смѣшно, а за всѣки Рѣсенець е толкова естествено, щото съвсѣмъ мжно може да отвикне отъ него. Даже рѣсенскитѣ Турци и Помаци говорятъ турски езикъ, като се съобразяватъ съ това правило и като го прилагатъ неизмѣнно и за всички турски и арнаутски думи, които сж влѣзли въ тѣхниятъ говоръ.¹⁾ Примѣри: Рúшчукъ, Свѣщовъ, Сѣлистра, Кьóстендиль, Бúргасъ, Ёдрене, Кáзанлъкъ, Кáловеръ, Гѣлибоу, Їзмир (Смирна), Джúмаиá, Узунджово, Пáришъ, Бúкурешъ, Гáлацъ, Бра́ила, Мбра, Атина, Авлона, Айнорос (Света-гора), Ёнишеръ, (Енѣ-Шехѣр), Бѣратъ, Ёльбасанъ, Турно-Северинъ, Смедѣрево, Кáйльари, Ускюдаръ, Орхáние, Меджѣдие, Азѣзие, Рúсалимъ или Їерúсалимъ, Анадоу, Мѣсер (Египетъ) Тарабулусъ (Триполи) Гѣритъ, Аара́бистанъ, Арнаутлукъ, Карадакъ (Черна-Гора), Дáльианъ (италианецъ), Маджаръ, Мбсковъ, Москóвиá, Пётъбургъ, О́деса; —

Пётраиль, кáравиль, трѣндавиль, панáгиа, литúргиá, вангеле, апостоу, пса́утир (псалтирь), ма́ртир и ма́ртор, скѣ́тарь (тесла), по́ндила (хлѣвъ), дзѣвгар (чифтъ), дѣксамъ (въс-приемамъ), (са) кѣрдоса, пѣлидрѣмъ, (перидромос), Вѣртолумъ Св. Вартоломей), тѣрпеза, авлиá, поце-áвендо, (ἄρθεντα); —

¹⁾ Заслужва да се спомене тукъ като курьозъ единъ фактъ, който ми е съобщенъ отъ единъ учителъ въ Западна Македония. Когато той прѣподавалъ французски езикъ, мнозина ученици произнасятъ французскитѣ думи споредъ това ударение. напр. индикативъ прѣзанъ (indicatif présent), партисипиá пассѣ (participe passé), жáве дѣманде (j'avais demandé) и пр., и имъ било мжно да отвикнатъ отъ това произношение.

Ка̀дѣна, евѐндѣна, за̀бит, ка̀баат, ѹкю̀мат, ма̀сраф, мѐса-риф, ка̀ймакам, ва̀лиѣна, а̀скер, тѐртип, му̀насип, па̀мбук, ара̀ч, джа̀ндар, пу̀сат, джѐза, ту̀фек, ту̀векчиѣна, су̀ва̀риѣна, аджа̀миѣна, ла̀кѣрдиѣна, му̀абет, ко̀ну̀штисва, бу̀ѹрдисва и др.

Срѣ̀щатъ се наистина по нѣ̀вога нѣ̀кои трисложни и много-сложни думи съ ударение на прѣ̀дпослѣ̀нний слогъ, сир. на вто-риятъ слогъ отъ краятъ на думата, но тѣ̀ не сж исключение отъ общото правило, защото всички подобни думи сж скратени, та при поставяние на ударението се взема въ смѣ̀тка и скратениятъ слогъ, за който говорѣ̀тъ е запазилъ споменъ, и който въ на̀й-по-вечето случаи се е замѣ̀нилъ съ *й*. Така напр.: ласта̀йца, пиѣ̀йца, богора̀йца, волба̀йте, Ива̀ной, спола̀йти, ода̀вде, одба̀нде, ко̀на̀ка, зима̀ва, лето̀во, есѐна̀ва, година̀ва, и пр. сж скратени отъ думитѣ̀: ласто̀вица, пиѣ̀вица, богора̀бдица, волба̀вите, Ива̀нови, испола̀ети, от-о̀вѣ̀де, от-о̀нѣ̀де, ко̀н-о̀ва̀ка, зима̀-ова, лето̀-ова, есѐна̀-ова, година̀-ова.*)

Като единичко исключение отъ общото правило за ударенията върху думитѣ̀, въ Рѣ̀сенский говоръ съмъ чу̀лъ думата *одва̀й* (едва̀мъ), покрай *о̀двай*, но и тая дума, мислѣ̀ж трѣ̀бва да е приела това уда-рение по подражание на голѣ̀казаннитѣ̀ съкратени думи, или трѣ̀бва да се счита скратена отъ мѣ̀стния падежъ, двойствено число и прѣ̀длогѣ̀тъ *о*, сир. че трѣ̀бва да е била първоначално *о-два̀ю*.

Въ народнитѣ̀ пѣ̀сни, пословици, гатанки и въ други отъ народнитѣ̀ умотворения, които сж исказани съ измѣ̀рена стихо-творна рѣ̀чь, срѣ̀щатъ се исключения отъ това правило, но тѣ̀ трѣ̀бва да се считатъ като поетически волности, отпущани само въ стихотворната рѣ̀чь, за да се запази размѣ̀рътъ, ритмата и ударе-нието на стѣ̀пката въ стихѣ̀тъ, както ще се разясни въ краятъ на настоящата статия. Така напр. въ слѣ̀дующитѣ̀ примѣ̀ри: А̀сан, со вѣ̀рвца *описан*; Господи брани от го̀ли *дебра̀ни*; К̀бледа-лѐда, па̀днала грѐда, ударила дѐда . . . ста̀ни ми старче со ку̀цо мага̀рче и пр.; думитѣ̀: *описан*, вмѣ̀сто *о̀пасан*, *дебра̀ни*,

*) Думитѣ̀: зима̀ва, лето̀во, и пр. се произнасятъ по-често така: зима̀вава, лето̀вава, есѐна̀вава, година̀вава, което е и по-правилно и несъставлява исключение отъ общото правило. Може още да се прѣ̀дположи, че това удвоение на гласната е станало, за да се означи продължителност на времето, защото, ако се каже само *зима̀ва* — значи тази зима, а кога се каже *зима̀вава* — означава въ продължение на тая зима; напр.: *зима̀ва* са згоди мно̀гу ло̀ша (значи: тая зима се случи ло̀ша), но: *зима̀вава* ке ра̀ботаме во Стѣ̀мбо̀у — (значи: въ продължение на тая зима ще ра̀ботиме въ Царигра̀дъ); *година̀ва* бѣ̀рго по̀мнива, но: *година̀вава* врѐмето бѣ̀ше до̀ждливо, сир. въ продължение на тая година и пр.

вмѣсто дѣбрани и *магарче*, вм. магарче сж употребени само за да се запази ритмата и размѣрътъ на стихътъ, но въ обикновенната рѣчь никога не се употребяватъ така.

Мѣстението на ударението въ думитѣ.

Както и по-горѣ се споменж, ударението въ Рѣсенския говоръ зависи отъ количеството на словетѣ въ думата, защото, споредъ общото правило, ударението стои винаги на третиятъ слогъ отъ краятъ. Заради това, като слѣдствие отъ общото правило, проистича друго едно правило, споредъ което: *щомъ се измѣни числото на словетѣ въ думата, измѣнява се и ударението, като се мѣсти къмъ начато или къмъ краятъ на думата, за да заеме обикновенното си мѣсто — третиятъ слогъ отъ краятъ.* Напр.: юнак, юнаци, юнащина, юнащината; тука въ първата и втората думи ударението остава неизмѣнно на първиятъ слогъ, съгласно съ общото правило, защото едната дума е двусложна, а другата — трисложна. Въ третията дума — *юнащина* — ударението е прѣмѣстено, и е прѣминало на слѣдующиятъ слогъ къмъ краятъ, защото къмъ окончателното на думата е притуренъ новъ слогъ, та ударението остава на четвъртиятъ слогъ, като се смѣта отъ краятъ на думата, което е противъ общото правило и, за да се избѣгне това, ударението се мѣсти на единъ слогъ къмъ краятъ на думата, и дохожда по такъвъ начинъ пакъ на третиятъ слогъ отъ краятъ. Въ четвъртата дума — *юнащината* — ударението минува още единъ слогъ по-нататкъ къмъ краятъ, защото къмъ думата се е прибавилъ още единъ слогъ. Изобщо трѣбва да се гледа щото, отъ колкото слога и да състои думата, ударението всѣкога да бѣде на третиятъ слогъ отъ краятъ, сир. подиръ него да слѣдватъ два слога безъ ударение. Примѣри: ббгарин, ббгари, богáрите, ббгарче, богáринъа, богарчѣнъата; макéдонец, макéдонци, македóнците, македóнчинъа, македончѣнъата;*) гóсподин, гóсподинот, гóсподѣновци, гóсподинóвците; кóшница, кошнѣците, кóшниче, кошнѣчинъа, кошничѣнъата; кóса, кóсевме, пóкосив, испóкосив, испонáкосив и пр.

*) Националното име *българин* е останало въ Рѣсенския говоръ *ббгарин* по въ причини: 1-во, защото въ този говоръ обикновенно в (а по-често и ъ по подражание) се замѣнява съ о, като напр.: вóлна, кóлна (кѣлна), мóлза, пóлно, дóлго, нóбо (тѣво) и пр. та по тая причина и името *българин* трѣбвало е да се произнася *ббгарин*; и 2-ро, защото, споредъ друго едно правило въ сѣщиятъ говоръ буквата л въ словетѣ: ал, ел, ил, ол, ул, ѣл, ѡл, ѣол, йол, се обръща въ кратко у, и фонетически трѣбва да се отбѣлзва съ буквата „ѣ“, ако подиръ тѣзи слокове слѣдва съгласна

Отъ казанното до тука става явно, че ударението върху думитѣ въ Рѣсенскиятъ говоръ не е постоянно, а се мѣсти, като се съобразява съ угодѣяванието или намаляванието на слоговетѣ въ думата. Но понеже, при разнитѣ измѣнения на думитѣ, могатъ да се притурятъ слогове и къмъ началото и къмъ края на думата, а сѣщо и при умалыванието на слоговетѣ — могатъ да се умалыватъ или отъ началото или отъ края на думитѣ, за това тука трѣбва да разгледаме: какво става съ ударението, когато се притурятъ или отнѣматъ слогове въ началото на думата, и какво става — когато се притурятъ или отнѣматъ въ края.

1. Когато се притурятъ слогове къмъ началото на думата, то ударението се мѣсти и върви отъ края къмъ началото на думата, като слѣдва при това слѣдующитѣ правила:

а) Ако думата, къмъ началото на която се притурятъ нови слогове, е трисложна или многосложна, то колкото слога и да се притурятъ отпрѣдъ, ударението не се измѣнява и не се мѣсти, защото вече е поставено на обикновенното си мѣсто — третиятъ слогъ отъ края на думата; напр.: одивме, изодивме, исподдивме; сэкоа (сѣкога), иссэкоа, испосэкоа, испонасэкоа; рековме, порёковме, нарёковме, испонарёковме и пр.

б) Ако думата е двусложна и отпрѣдъ се прибави още единъ слогъ, то ударението минава на прибавениятъ слогъ, защото тогава думата става трисложна и ударението, споредъ общото правило, трѣбва да мине на третиятъ слогъ отъ края, или иначе — върху първиятъ слогъ отъ трисложната дума, напр. ка́за, пòказа, йсказа; крѣ́иа, пòкривам, откривам; пѣ́иа, йспивам; а́рен, пòарен, най́-

буква или з, като напр.: ка́ ѱ (калъ), ви́ка ѱ (викалъ), пепе ѱ (пепель), пете ѱ (петель), веле ѱ, стори ѱ, ошо ѱ (отшолъ), чу ѱ (чулъ), ia ѱ (ялъ) и пр.; а се задържа буквата л въ тѣзи слогове, само ако слѣдва слѣд нея гласна буква или ѳ, сир. когато трѣбва да се произнесе мѣко, напр.: сэкалъ (прахънь), мѣтиль, вѣтиль, трѣндавилъ, бѣлъка, и пр. Вслѣдствие на това послѣдно правило, и горѣприведенитѣ думи въ Рѣсенскиятъ говоръ се произнасятъ: во́ѱна, ко́ѱна, мо́ѱза, по́ѱно, до́ѱго, и затова и националното име се е произнасило *бугарин*, отъ което по-послѣ станало *българин*. При това трѣбва да се забѣлѣжи, че послѣдното правило за измѣнението на л въ ѱ дѣйствиува еднакво, безъ да се гледа, кѣдъ се намира слогътъ, въ началото, въ срѣдата или въ края на думата. Впрочемъ, въ послѣдното врѣме, особено въ градътъ, подъ влиянието на училищата и книжнината, сѣ започнали вече да произнасятъ л и да не го замѣняватъ съ ѱ. — Колкото пъкъ за думата *Македония* и другитѣ производни отъ нея думи, трѣбва да се забѣлѣжи, че тази дума е чужда и сега влиза въ употрѣбление между населението, и че относително ударението, както тая, така и производнитѣ отъ нея други думи, се съобразяватъ съ общото правило. Заради това, неможе да се каже и никаждъ не се казва: Ма́кедония, ма́кедонец, ма́кедонче и пр., както изобщо Българитѣ отъ другитѣ нарѣчя се присмиватъ на Западнитѣ Македонци, че умъ тѣи сими наричали себе си, защото това би било противъ общото правило за ударенията, а се казва: Македо́ния, македо́нци, и пр.

арен и пр. Но слѣдъ това вече колкото други слога и да се притурятъ отпрѣдъ, ударението си остава неизмѣняемо, защото думата е станала трисложна (глед. по-горѣ буква *a*), напр.: гора, изгоре, испойзгоре; тѹва, ѳттува; стѣрна, ѳтстѣрна, наѣстѣрна, по-наѣстѣрна и пр.

в) Ако думата е едносложна, то, като се прибави къмъ началото ѳ само единъ слогъ още, ударението прѣминува на напрѣдъ къмъ този прибавенъ слогъ, защото, споредъ общото правило, ударението въ всѣка двусложна дума стои на първия ѳ слогъ. Ако ли къмъ едносложна дума се прибавятъ въ началото ѳ два слога едно по друго, то ударението прѣминува на вториятъ прибавенъ слогъ, сир. върху първиятъ слогъ отъ цѣлата дума, която въ този случай става трисложна. Но слѣдъ това вече колкото слога и да се прибавяватъ отпрѣдъ, ударението си остава неизмѣнно все на третиятъ слогъ отъ краятъ, споредъ общото правило и споредъ както се расправи по-горѣ (глед. бук. *a* и *b*); така напр. отъ пив (пихъ), като се притури единъ слогъ отпрѣдъ, става: ѳспив, напив, а като се притурятъ два слога, става изнапив, сир. ударението минува върху вториятъ прибавенъ слогъ. Други примѣри: бравъ (брахъ), набравъ, понабравъ, испонабравъ; скривъ (скрихъ), (са) задскривъ, (са) позадскривъ; мивъ (михъ), измивъ, ѳспомивъ, испомивъ; гледъ, погледъ и пр.

Сжщитѣ тѣзи правила се пазятъ, и когато се намаляватъ слогаветѣ въ началото на думитѣ, сир. гледа се, щото слѣдъ намаляването на слогаветѣ, ударението пакъ да стои на третиятъ слогъ отъ краятъ; а, остане-ли думата само трисложна или двусложна, ударението стои все на първиятъ слогъ. Разликата въ този случай състои само въ това, че ударението се мѣсти отъ началото къмъ краятъ на думата, и то само слѣдъ като стане думата двусложна или едносложна, а до като е многосложна или трисложна, както и да се съкращава, ударението си стои неизмѣнно все на третиятъ слогъ отъ краятъ, напр. испонарѣковме, испорѣковме, порѣковме, рѣковме; испонакосивъ, понакосивъ, накосивъ, косивъ и пр.

Забѣлѣжка. Въ Рѣсенскія глосовѣ частницѣ, които се притурятъ прѣдъ думитѣ, за да покажатъ степенъта на сравнение, въ която е поставена думата, се сжтатъ всѣкога като нераздѣлна часть отъ тая дума и като нейнъ слогъ, и то не само най-употѣбителнитѣ въ послѣднѣо врѣме частици *по* и *най*, но и архаическитѣ *пре* и *все*, като не се гледа при това, каква часть на рѣчъта е думата, прѣдъ която сж поставени и къмъ която се отнасятъ тѣзи частици, напр. по-чеекъ (человѣкъ), по-богатъ, най-аренъ, прѣчиста, сѣчесна (всечесна), прѣсвета, и пр.

Отрицателното нарѣчие „не“ се счита като часть отъ думата, прѣдъ която стои (ако отрицанието се отнася къмъ тази дума), и се

взема въ внимание при поставяннето на ударението, безъ да се гледа каква часть на рѣчта е думата, прѣдъ която е поставено това нарѣчие и къмъ която се отнася отрицанието, напр. нѣверникъ, нѣчеекъ, нѣразбранъ, нѣдойде, нѣседа, нѣода, нѣмиен и пр.

Отрицателното нарѣчие „ни“, когато стои, прѣдъ думитѣ единъ, а, о, и, и прѣдъ възпросителнитѣ мѣстоимения и нарѣчия, съединява се съ тѣхъ, и се счита като прибавенъ слогъ на тѣзи думи, напр. нѣеден, нѣедна, нѣедно, нѣедни, нѣкой, нѣчий, нѣчиѣа, нѣчие, нѣкоуку, нѣкако и пр. А въ всѣми други случаи, прѣдъ каквато друга дума и да стои отрицателната частица *ни* не се съединява съ думата и не влияе върху ударението ѝ.

Относително прѣдлозитѣ трѣбва да се забѣлѣжи, че кога стоятъ прѣдъ глаголъ, отглаголно съществително или причастие отъ същиятъ глаголъ, считатъ се за прѣдставки, и се смѣтатъ като сло-гове на думата, прѣдъ която стоятъ. Въ други случаи, кога именно се съединяватъ прѣдлозитѣ съ думитѣ, прѣдъ които стоятъ, ще се укаже по-нататкъ въ настоящата статия. Но изобщо твърдѣ мъчно е да се изброятъ всичкитѣ случаи и да се укаже точно, кога именно прѣдлозитѣ се съединяватъ съ думата, прѣдъ която стоятъ (сир. кога трѣбва да се считатъ за нейни прѣдставки), та чрѣзъ това влияятъ върху поставяннето на ударенията.

2. Когато пъкъ се притурятъ слокове къмъ краятъ на думата, тогава ударението се мѣсти, и върви отъ началото къмъ краятъ на думата, като слѣдва слѣдующитѣ правила:

а) Когато къмъ окончанието на трисложна или многосложна дума се прибави още единъ слогъ, то и ударението се прѣмѣства на слѣдующий слогъ къмъ краятъ; ако се прибавятъ два, три и повече слокове, то и ударението също се прѣмѣства на два, три и пр. слокове къмъ краятъ на думата, за да заеме своето обикновенно мѣсто, споредъ общото правило — третиятъ слогъ отъ краятъ, сир. подиръ ударението да слѣдватъ само два слога безъ ударение — ни повече, ни по-малко отъ това; напр. ученикъ, ученици, учениците, ученичѣнѣата; ливада, ливадче, ливадата, ливадчинѣа, ливадчинѣата; дѣца, дѣчинѣа, дѣчинѣана; тоарвенѣе, тоарвѣйнѣето и пр.

б) Когато къмъ окончанието на двусложна дума се притури само единъ слогъ, то ударението не се мѣсти, защото думата става трисложна, а ударението си е на третий слогъ отъ краятъ, споредъ както изисква общото правило; напр. врата-вратата; гбратата; бѣра-бѣревме; стбѣа-стбевме; ббгат-ббгати и пр.

Но ако къмъ окончанието на двусложна дума се прибавятъ едно по друго два, три и повече слога, то и ударението се мѣсти на толкова слога къмъ края на думата, споредъ както е показано по-горѣ (гл. бук. а); напр.: бѣгат, бѣгати, бѣгатите, бѣгаташите; учен, учени, учените, учениците; бѣгам, бѣгаме, бѣгаемъ и пр.

в) Когато къмъ окончанието на едносложна дума се притурятъ единъ или два слога, то ударението не се мѣнява, а си остава на същото мѣсто, все на първия слогъ на думата, която въ този случай става двусложна или трисложна. Само когато се прибавятъ къмъ края на едносложната дума три слога едно по друго, тогава ударението почва да се мѣсти къмъ края, споредъ както се каза по-горѣ (букв. а и б); напр.: снѣг, снѣгот, снѣгоит (снеговитъ), снѣгоитите (планинѣ); лѣб, лѣбот, лѣбой, но — лѣбарница, лѣбарницата; бег, бѣгот, бегбите, бегбските (беговските); дрѣн, дрѣнот, дрѣнбите, дрѣнина и пр.

Същигѣ тѣзи правила се пазятъ, и когато се намаляватъ слогаветъ отъ къмъ края на нѣкоя дума, само че въ този случай ударението се мѣсти отъ края и върви къмъ началото на думата, но пакъ се гледа да бѣде всѣкога на третиятъ слогъ отъ края на думата, както е скратена; напр.: ученичинѣта, като се скратява, прави: ученичинѣ, учениче, учен

Бѣлѣжка. Членовѣт: ов, ва, во, он, на, но, от, та, то, за единствено число и: ве, ва, не, те, та, за множествено число, които се притурятъ при окончанието на думитѣ, считатъ се всѣкога като тѣхни слога, и се взематъ въ смѣтка при опредѣленіе на ударението имъ. Примѣри: езеро, езероо (езерово), езероно; планина, планинаа, планината, планинѣно, умиращка, умиращкана, умиращките; учитель, учительов, учительон, учительот, учительиве, учительине, учителите; ученик, учеников, ученикон, ученикот, ученициве, ученицине, учениците и пр.

Горѣизложенитѣ правила за мѣстението на ударенията сж толкова общи, и хората отъ този говоръ толкова сж навикнали на тѣхъ, щото ги прилагатъ безъ никакво исключение, не само за всички български думи, които съществуватъ въ този говоръ, и не само за оние български думи и собствени имена, които сега влизатъ въ употрѣбление чрезъ училищата и печатѣтъ, но още и за всички чужди думи, които до сега сж влѣзли вече въ употрѣбление и които сега започватъ да се въвождатъ. Примѣри: фалиранѣ, фалиранѣто и фалираніето; книжарница, книжарницата; печатница, печатницата; арміа, арміята; конституція, конституціята; собраніе, собраніето; учение, учението; тертиц, тертиците; каймавам, кайма-

вами, каймакамите; арзуаў, арзуалот, арузуалите; муабет, муабетот, муабетите. Рѣсенскитѣ Турци и потурнацитѣ употребяватъ сжщото ударение, когато говорятъ по турски; напр.: муабет, муабетлер, муабетлери, муабетлерине, муабетлеринизе (*сизин муабетлеринизе мѣсафир гелдѣм*).

Като исключение отъ тѣзи правила за мѣстеннето на ударенията можтъ да се взематъ скратенитѣ думи, сир. такива, които иматъ ударение на прѣдпослѣдния слогъ на думата, ако и да сж трисложни или многосложни, като напр.: ластбѣйца, пияйца, Петрѣйца и пр.; но ако се разгледатъ по-отблизо, ще се забѣлѣжи, че и тѣ несъставляватъ исключение отъ общото правило. Въ този видъ думи, скратениятъ слогъ държи мѣстото на два слога, та затова, когато се мѣсти ударението, при уголѣмяване числото на слоговетѣ, то се удържа два пѣти на сжщиятъ слогъ, който заема мѣстото на третия и четвъртия слога, считани отъ края на думата; така напр.: отъ ластбѣйца (ластбѣвица), остава си пакъ ластбѣйцата (ластбѣвицата), но тука не се взема въ смѣтка вече скратениятъ слогъ *ви* (й), та затова пакъ не е исключение отъ общото правило; или пъкъ трѣбва да се обясни, че е станало отъ думата — *ластойцата* — ластбѣйцата, както и отъ *богородѣца* прави богорбѣйна (богородѣчина). Така е съ другитѣ примѣри отъ сжщиятъ родъ; напр.: волбѣй (волбѣи), волбѣите (волбѣите), Иванбѣй (Иванбѣи), Иванбѣите (Иванбѣите). Изобщо, щомъ се прибави новъ слогъ къмъ подобнитѣ думи, скратениятъ, който обикновенно се е обърналъ на *й*, не се смѣта вече за особенъ слогъ въ думата, и не се взема въ внимание при поставяние на ударението, както и всѣгдаждѣ другаждѣ, гдѣто се срѣща въ думитѣ.

II.

За ударението върху думитѣ, когато въ извѣстни случаи сж съединени помежду си.

Горѣизложенитѣ правила за ударението се прилагатъ при думитѣ, когато тѣ сж взети отдѣлно една отъ друга. Но богато думитѣ се съединяватъ помежду си, за да изразятъ едно понятие или една мисль, освѣнъ горѣизложенитѣ правила, въ Рѣсенскиятъ говоръ дѣйствуватъ и други още особни правила, които произтичатъ като слѣдствия пакъ отъ общото правило, но се различаватъ отъ прѣдидущитѣ правила главно по това, че указватъ на условията, при които двѣ или по-вече думи можтъ относително уда-

рението да се съединятъ и да образуватъ, като че една само сложна дума съ едно ударение.

Както и по-горѣ се споменѣ, въ Ръсенския говоръ има една такъва особенностъ въ поставянieto на ударението върху думитѣ, споредъ която, двѣ или по-вече думи, при извѣстни случаи, се съединяватъ помежду си и се считатъ за една дума, която има само едно ударение, колкото многосложна и да е тая съединена дума. За поставяние ударението въ подобни съединени думи, не се взематъ въ внимание тѣхнитѣ прѣжни ударения, които тѣ сж имали, когато сж биле самостоятелни думи, а се взема въ внимание единствено само общото число на словетѣ въ съединенитѣ думи. По тая причина може да се случи, че нѣкоя отъ съединенитѣ думи да изгуби съвсѣмъ ударението си, а друга — да приеме ударение върху такъвъ слогъ, върху който никга не би могло да има ударение, ако да не би се попаднала думата въ такова съединение. Но и въ Ръсенския говоръ не всички думи, кога сж съединени помежду си въ прѣдложения, се съединяватъ и относително ударението въ една дума, а има само извѣстни видове думи и при извѣстни случаи, които могатъ да се съединяватъ въ това отношение.

Такива случаи, когато двѣ или по-вече думи се съединяватъ относително ударението въ една дума, въ Ръсенския говоръ има шесть вида: 1) съединение на двѣ или по-вече думи за образуване на една сложна дума, съ цѣль да се искаже едно понятие; 2) съединение на опрѣдѣлението съ опрѣдѣляемата дума; 3) съединение на въпросителнитѣ мѣстоимения и въпросителнитѣ и нѣкои други нарѣчия съ глаголтѣ, комъ който тѣ се отнасятъ; 4) съединение на скратената форма отъ дателенъ и винителенъ падежи (един. и множ. числа) отъ личнитѣ и възвратното мѣстоимения съ съществителното, прилагателното, глаголтѣ (отъ повелително наклонение), причастието и дѣепричастието, подиръ които непосредствено слѣдватъ; 5) съединение на прѣдлозитѣ съ имената, мѣстоименията, глаголитѣ, причастията и нарѣчията, прѣдъ които стоятъ или като прѣдставки, или отдѣлно, за да се означатъ чрѣзъ тѣхъ разни отношения: за време, мѣсто, цѣль, начинъ на дѣйствие; и 6) съединение на съюзтѣ и и частицата за обращение *ме* съ нѣкои думи.

1. За ударението въ сложнитѣ думи.

Когато двѣ или по-вече думи се съединяватъ, за да образуватъ една сложна дума, то относително ударението пакъ си остава

въ сила общото правило, сир. съединенитѣ думи, като се смѣтатъ за една, иматъ само едно ударение, което всѣкога стои на третиятъ слогъ отъ края на сложната дума. Вслѣдствие на това, ако послѣдующата отъ съединенитѣ думи е едносложна или двусложна, то тя губи съвсѣмъ ударението си, което прѣминува на прѣдпослѣдния слогъ на прѣдидущата дума, ако послѣдующата е едносложна, и на послѣдующиятъ слогъ на прѣдидущата дума, ако послѣдующата е двусложна. Когато пъкъ послѣдующата отъ съединенитѣ думи е трисложна, то прѣдидущата дума губи своето ударение, което въ такъвъ случай всѣкога стои на първиятъ слогъ на послѣдующата дума, сир. на третиятъ слогъ отъ края на цялата сложна дума. Ако и двѣтѣ или само едната отъ съединенитѣ думи се уголѣмяватъ или намаляватъ въ слоговетѣ си, а пъкъ при това пакъ все си оставатъ съединени въ една сложна дума, то и ударението се мѣсти споредъ правилата, които се изложихъ по-горѣ за мѣстенето на ударението въ думитѣ изобщо.

Примѣри: Кѡлищърк, кѡложег, бѡжигроб, помѡжи-бог, кѡтаден, дрѡгиден, Илинден, Иванден, Вѣливден, гѡроцвет, стѡросват и пр. Но кога се уголѣмяватъ слоговетѣ, то и ударението се мѣсти, напр.: гѡроцвет — горѡцветот; стѡросват — старѡсватот; кѡмар-бег, комѡр-бегов, комар-бѡгои, комар-бегѡйте (комарѣ-беговитѣ), комар-бегѡйчините; бѡжигроб, бѡжѣгробски, бѡжигрѡбските; кѡтаден — кѡтадена; Селим-ага, Селим-ѡгоа, Селим-агѡбата (нива); кѡложег — колѡжега, както се срѣща напр. въ една народна пѣсня:

Ми заблѣнала овца-рѡгуша
Во стредѣ-зима, во *Кѡложега* . . . ¹⁾

Сжщото се срѣща и въ слѣдующитѣ примѣри: гърмѡ-търнѣ, бильбѣль-камен, грозѣйѣ-брайнѣ, клананѣ-здравѣ, винѡ-жито (джгата), зѡт-соѡнце или зѡт-соѡнце, бѣѣ-джигер, Кѡсѣ-Трайче, Светѡ-гора, овѡ-поле, Воѡкѡ-дерц, дерѣ-мече, Борѣ-мечка, мавнѣ-вила, влечѣ-пола, делѣ-пала,

¹⁾ За да се разбере по-добрѣ интонацията на гласътъ при произношенето и самото ударение, азъ ще блѣжжа свързани съ чѣртица (—) всички онѣи думи, които сѫ съединени по ударение въ една дума, като ще прави изключение само за нѣкои отъ сложнитѣ думи, които обикновенно се пишѣтъ слѣто. Така напр. думитѣ въ горниятъ примѣръ *стрѣде* и *зима* се съединяватъ относително ударението въ една дума и иматъ само едно ударение, което, споредъ общото правило, стои на третиятъ слогъ отъ края, и за това се произнася *стрѣдѣзима*; сжщо и думитѣ *ѡца* и *рѡгуша* сѫ съединени, но понеже послѣдующата е трисложна, то прѣдидущата губи своето ударение и се произнасятъ двѣтѣ, като да сѫ една дума — *ѡцарѡгуша*.

дерѣ-коза, лѣй-кучка, сполай-богу, шесторѣда, тройноглаа; утрѣ-вечер, вчерѣ-утро, ланѣ-зима, ланѣ-лето, шатрѣм-патрум, назѣм-гѣзум (назад-гѣзом); зѣр-попе, бѣ-леле, тѣм-баба; шесторѣдица, цѣрно-класица, кини-бпуга (бпуга се казватъ вървитѣ, съ които се връзватъ цѣрвлетѣ долу за крактѣ); ничкугладички (съ главата на долу, напр.: той се върли во водата ничкугладички); шесторѣдицата, цѣрнокласицата и пр.

Забѣлѣжка. Кѣмъ сложитѣ думи трѣбва да се отнесатъ и онѣи цѣли изрѣченѣя, които се употрѣбаватъ постоянно въ една и сѣща форма при поздравления, молитви, кѣтви и пр., та говорѣтъ е навикналъ вече да ги счита като една дума; такива сѣ напр.: дай-бог-добро; бог-да-прости; сполай-богу; здрай-ми-си (здрав-да-ми-си) или здрай-ми-сте; помѣа-бог или помѣжи-бог; тамо-да-му-е; тамо-да-ти-е и др. так.

2. Съединението на опрѣдѣлението съ опрѣдѣляемата дума.

Въ Рѣсенскиятъ говоръ относително ударението съществува една особенностъ, която рѣзко го отличава отъ повечето Западномакедонски говори. Тая особенностъ състои въ това, че опрѣдѣлението, когато стои непосредствено прѣдъ думата, която опрѣдѣлява, съединява се съ нея въ една сложна дума и тогава двѣтѣ думи иматъ само едно ударение. Това съединение на тѣзи двѣ думи си има мѣстото, безъ да се гледа, да ли се намиратъ тѣ въ цѣло прѣдложение, или просто опрѣдѣлението придружава съществителното, за да му придаде извѣстно качество, или да образува едно понятие съ него. Колкото много слога и да иматъ двѣтѣ по такъвъ начинъ съединени думи (опрѣдѣлението и опрѣдѣляемата дума), ударението пакъ бива само едно. При това трѣбва да се има прѣдъ видъ, че и въ този случай на съединение, относително ударението пакъ дѣйствува общото правило, сир. като се взема въ смѣтка общото число на словетѣ и въ двѣтѣ думи, ударението се поставя на третиятъ слогъ, считанъ отъ края на послѣдната отъ съединитѣ думи. Тука обаче се явява едно изключение отъ общото правило само тогава, когато опрѣдѣляемата дума (съществителното име) е едносложна, защото въ такъвъ случай на съединение ударението минува само на единъ слогъ кѣмъ началото, сир. остава всѣкога на послѣдниятъ слогъ на прѣдидущата дума (опрѣдѣлението) и, като се образува по такъвъ начинъ многосложна дума, ударението пада не на третиятъ слогъ отъ края на тая сложна дума, а на вториятъ — въпрѣки общото правило. Така напр.: *сивѣт-койнѣ* прави *сивѣт-койнѣ*; *бѣѣ-леб* прави *белиѣт-леб*; *лош-воѣ* прави *лошиѣт-воѣ* и пр., а не *сивѣот-койнѣ*, *белиѣт-леб*, *лошиѣт-воѣ*, както би трѣбвало да бѣде споредъ общото правило, което

управлява и сложнитѣ думи, като: бѣжигроб, а не божѣгроб; дръгиден, а не другѣден, цѣрноок, а не цѣрнобок и пр. Съ исключение обаче на този случай, сир. когато опрѣдѣляемата дума е едносложна, въ всичкитѣ останали случаи се прилага общото правило за ударенията.

Както въ сложнитѣ думи, така и при съединението на опрѣдѣлението съ опрѣдѣляемата дума, ако се случи тази послѣдната (сжществителното) да е трисложна, то опрѣдѣлението губи ударението си и, отъ колкото слога и да състои, произнася се бърже-бърже, като да нѣма съвсѣмъ ударение, а пакъ гласътъ се издига само тогава, кога достигне до първиятъ слогъ на трисложната опрѣдѣляема дума, напр. белама́риа, зеленали́вада, испокосе́нителѣвагѣ (а не испокосѣните ли́вагѣ); зелената-ле́дина, найголемата-ко́шница и пр. Отъ това произлиза такова явление, че всѣки пѣтъ, когато опрѣдѣлението непосредственно прѣдшествува опрѣдѣляемата дума, то се произнася много бърже, та за това и самиятъ Рѣсенски говоръ е единъ отъ най-бързорѣкитѣ въ българскиятъ езикъ. Особенно се забѣлѣзва това бързание, когато се случи опрѣдѣляемата дума да е едносложна или двусложна, защото тогава ударението пада на послѣдниятъ слогъ на опрѣдѣлението, напр. *изнапре́нитѣ-куйкѣи*, *избистре́нитѣ-реки*; помѣна́вме по́край прекопа́нинѣ-лозіа; той пакъ си и (ги) откупи *испро́даденитѣ-ниви* и пр.¹⁾ Отъ това се вижда, че когато сжществителното име (опрѣдѣляемата дума) е едносложна или двусложна, то тя губи своето ударение, което минува на послѣдниятъ слогъ на опрѣдѣлението, напр.: си́уна-войска, цѣрвено́-вино, бела́-яна, кисела́-вода, старб́-село (на старб́-село — нѣв-аде́т), Голема́-река, Ле́ва-река (Лѣва́-река), люта́-змиа, лоша́-куйкѣа (напр. *иа омѣжи́ле во лоша́-куйкѣа*; како-ке-жи́вее́т со *лоши́-люйѣе?*);²⁾ бѣрзко́йнъ, бѣрзио́т-ко́йнъ; неразбра́н-чек (человѣ́къ), неразбра́нио́т-чек (или че́ек); ми кѣ́пи́ле от-паза́р е́ден *скръше́н-стоу*;

¹⁾ Да ли не е произлѣзло названието *бѣрзаци*, което се придава на повечето люде, които говорятъ на Западно-македонското нарѣчие (съ исключение на Дебраскитѣ *миаци*), отъ този навикъ за бързо изговаряние на опрѣдѣлителнитѣ думи въ прѣдложението и отъ любовта за съкращение на цѣли слогове при говорението, като напр.: *кѣйкѣѣиш* вм. кѣде-кѣ-ходиш; *конкѣйкѣбрате* вм. кон-кѣде-ке-брате; *кѣйкѣдиайте* вм. кѣде-кѣ-го-найдите; *кождѣпуциш* вм. кога-кѣ-го-пуциш; *исѣа-кѣботвора* вм. ево сега кѣ го отвора; *елѣй сѣа кѣй кѣ-ѣрѣла* вм. глѣдай сега кѣде-кѣ-гѣ-вѣрѣла и пр.

²⁾ Подобно явление се срѣща и въ нѣкои Великоруски говори и нарѣчѣя, а особено тамъ, гдѣто се срѣща да се е разви́л и членъ, подобенъ на единъ отъ Западно-македонскитѣ (человѣ́к-отъ, жената, дѣта-то), и тамъ се срѣща въ пѣснитѣ: ретиво́-сердце, зелено́-вино, спѣ́-море, злодѣ́й-тоска и пр.

донеси-го вамо *скършениот-стоу*; *скришениот-збор* не-требит да са *кажвит* (*кажувит*) *никому*; *лани* *кбо* (*кога*) *падна* *дебелиот-снег* *ias* бев *болен* и *пр.*

Забълъжка. Когато *прѣдъ* името *стоятъ* *нѣколко* *опрѣдѣления*, то се *сѣдинява* съ него само *онова* *отъ* *тѣхъ*, което е *непосрѣдствено* *прѣдъ* *името*, а *другитѣ* *удържатъ* *всѣко* *своето* *ударение*, *напр.*: *той* *си* *напре* *ѹ* *убай*, *здрѣви*, *високи* *дървени-куйки*; *нашата*, *вашата* и *стрикоотѣ-куйка* *изгорѣа* (*изгорѣха*); *во* *бавчана* *имат* *гблеми*, *здрѣли*, *чзрвени-круши* и *пр.*

Но, за да *сществува* *сѣдинение* *между* *опрѣдѣлението* и *опрѣдѣляемата* *дума*, *необходими* *сж* *три* *условия*: 1) *опрѣдѣлението* да *прѣдшествува* *опрѣдѣляемата* *дума*; 2) *между* *опрѣдѣлението* и *опрѣдѣляемата* *дума* да *нѣма* *каквато* *и* *да* *било* *друга* *дума* да *ги* *раздѣля*, а да *слѣдватъ* *непосрѣдствено* *една* *слѣдъ* *друга*; и 3) *опрѣдѣляемата* *дума* (*сщществителното* *име*) да *не* *бжде* *членувана*. *Щомъ* *отсжтствува* *едно* *отъ* *тѣзи* *три* *условия*, *сѣдинение* *не* *може* *да* *има*. Така *напр.* *въ* *слѣдующиятъ* *примѣръ*: *дбйде* *еден* *чѣек* *висок* и *ми* *даде* *една* *сабѣа* *доѹга*, *остра* — *сѣдинение* *нѣма*, *защото* *опрѣдѣлението* е *поставено* *слѣдъ* *опрѣдѣляемата* *дума*. *Въ* *слѣдующитѣ* *изрѣчения*: *убай*, *рече*, *ниѣве* *зеѹ*, *тѹку* *скѣпи*; *ѹчен*, *како* *що* *кажвеше*, *даскаѹ* *си* *цениле* *за* *в* *село* *оваа* *гбдина* — *сжщо* *нѣма* *сѣдинение*, а *всѣка* *дума* *удържа* *своето* *особно* *ударение*, *защото* *между* *опрѣдѣлението* *убай* и *опрѣдѣляемата* *дума* *ниѣве* *стои* *вмѣтнатата* *дума* *рече*, *както* и *между* *опрѣдѣлението* *ѹчен* и *опрѣдѣляемата* *дума* *даскаѹ* *стои* *вмѣтнатото* *прѣдложение* „*како* *що* *кажвеше*“, *та* *за* *това*, *като* *не* *слѣдватъ* *една* *слѣдъ* *друга* *непосрѣдствено*, и *не* *се* *сѣдиняватъ*. *Тѣзи* *примѣри*, *ако* *да* *не* *бѣхж* *вмѣтнатитѣ* *дума* и *прѣдложение*, *бихж* *се* *произнесли* *така*: *убий-ниѣве* *зеѹ* *тѹку* *скѣпи*; *ѹчен-даскаѹ* *си* *цениле* и *пр.*

Забълъжка. *Отъ* *това* *правило* *има* *само* *едно* *исключение*. *Когато* *се* *случи* *между* *прилагателното* (*нечленувано* и *обикновенно* *притѣжателно*) и *сщществителното*, *къмъ* *което* *то* *се* *отнася*, *скратената* *форма* *отъ* *дателенъ* *падежъ* *на* *личнитѣ* и *възвратното* *мѣстоимения*, то *сѣдинението* *не* *се* *разваля*, а *пакъ* *сществува*; *напр.* *братоо-ми-дете*, *стрикоо-ми-миуче*, *таткоо-ти-ниѣва*, *таткоо-си-стока*, *майкина-мѹ-душа*; *вуйков-мѹ-дукѣан*, *дедоо-ви-куйка*; *татков-ни-деѹ* и *пр.* *Отъ* *това* *се* *вижда*, *че* *съобразно* *съ* *общото* *правило*, *щомъ* *послѣдующата* *дума* е *едносложна* *или* *двусложна*, *ударението* *минува* *върху* *мѣстоимението*.

Най-послѣ *даже* *да* *стои* *опрѣдѣлението* *непосрѣдствено* *прѣдъ* *опрѣдѣляемата* *дума*, *щомъ* *отсжтствува* *само* *третото* *условие*, *сир.* *щомъ* *опрѣдѣляемата* *дума* е *членувана*, то *пакъ* *сѣдинение* *относително* *ударението* *не* *може* *да* *има*; *лбши* *лѹйгыето* *ми* *са* *видоо* (*видоха*); *арни* *лбзиата* *бѣа* (*бѣхж*) *лани*; *скѣни* *кбй-нѣите* *му* *излѣгоо*, и *пр.* *Тука* *нѣма* *сѣдинение* *между* *опрѣдѣлението* и *опрѣдѣляемата* *дума*, *едно* *защото* *послѣдната* е *члену-*

вана, и друго — защото опрѣдѣлението не направо опрѣдѣля съществителното, а чрѣзъ посрѣдство на спомагателниятъ глаголъ, който впрочемъ често се испуща и остава да се подразумѣва), или пъкъ затова още, защото опрѣдѣлението, което се отнася къмъ името, същеврѣменно допълня и глаголътъ въ прѣдложението, така щото, не е тѣсно свързано единствено само съ името, та затова не може да състави съ него една дума съ едно ударение.

Това правило — да се свързва относително ударението опрѣдѣлението съ опрѣдѣляемата дума въ една сложна дума, при горѣ-споменатитѣ условия — се варди постоянно и така послѣдователно въ Рѣсенския говоръ, щото се прилага не само къмъ българскитѣ, но и къмъ чуждестраннитѣ думи и фрази.

Има наистина случаи, когато опрѣдѣлението не се свързва съ опрѣдѣляемата дума, даже ако сж на лице и тритѣ горѣпри-ведени необходими за звързването условия, сир., ако съществителното име слѣдва непосредствено слѣдъ опрѣдѣлението и не е членувано; но това исклучение отъ общото правило има мѣсто само тогава, когато говорящиятъ иска да придаде по-голѣмо значение на опрѣдѣлението, или да обърне вниманието на слушателятъ по-вече върху признакътъ, отъ волкото върху самиятъ прѣдметъ. Въ такъвъ случай, при говорението се натъртва гласътъ по-вече върху опрѣдѣлителната дума, та за това, както тя, така и съществителното име запазватъ своитѣ особни ударения. Изобщо трѣбва да се забѣлѣжи, че щомъ има логическо ударение въ фразата, не може да съществува съединение относително ударението между опрѣдѣлението и опрѣдѣляемата дума, а се запазва тогава вече чистото граматическо ударение върху всѣва дума отдѣлно, напр.: *учѣниот* чѣеъ чѣнитъ кѣуку двѣйца неучени; за *лошите* (сир. а не за други нѣкои) лѣуйгѣе нѣкой нѣе арен; крѣтокъ тѣтко — крѣтки дѣца; *стѣрите* лѣуйгѣе зѣнатъ по-арно и пр.

Тѣй като въ прѣдложението опрѣдѣлението се изразява съ разни части на рѣчьта, а именно: съ съществително име, съ прилагателно, числително, съ причастие и съ нарѣчие, то ще трѣбва тука да разгледаме, да ли тѣзи части на рѣчьта, кога сж употребени като опрѣдѣления въ прѣдложенията, се съединяватъ относително ударението въ една дума съ името, което опрѣдѣляватъ. И дѣйствително, като разгледаме внимателно стрѣятъ на рѣчьта въ прѣдложението и самото произношение на думитѣ, ще забѣлѣжимъ,

че въ Ръсенския гговоръ опрѣдѣлението, каквато частъ на рѣчта и да е, щомъ стои непосредственно прѣдъ името, което опрѣдѣлява, съединява се съ него въ една дума, ако това послѣдното (името) не е членувано. При това съединение, както и при всички други съединения на двѣ или нѣколко думи въ една, относително ударението дѣйствува пакъ общото правило, сир. то се тура на третиятъ слогъ отъ края на съединенитѣ думи обикновенно, или на вториятъ слогъ отъ края, ако послѣдующата дума (сжществителното име) е едносложна.

За потвърждение на това, ще приведемъ нѣколко примѣра, гдѣто се срѣщатъ като опрѣдѣления думи отъ горѣспоменатитѣ части на рѣчта:

а) Опрѣдѣления, изразени съ прилагателни имена.

Опрѣдѣленията обикновенно и прѣимущественно се изразяватъ съ прилагателни имена и всѣкъдѣ, гдѣто се срѣщатъ прилагателни имена за опрѣдѣления при горѣспоменатитѣ условия (сир. ако непосредственно слѣдъ тѣхъ слѣдва опрѣдѣляемата дума и ако тя не е членувана), — съединяватъ се относително ударението въ една дума съ сжществителното име, къмъ което се отнасятъ. Така напр.: *бѣу-пенеу белѧ-пенеу* прѣташе (ровеше); *белѧ-книга, църно-писмо*; видоу еден дѣдо со *белѧ-брада*; я излези на портата, да ти вида *белѧ-лице, белѧ-лице, църни-очи*; си кѣпив *субѧ-грози* и пр.

Забѣлка. Между всичкитѣ прилагателни имена, които служатъ за опрѣдѣления, азъ знамъ само едно, което прави изключение отъ това правило и не се свързва съ сжществителното име, къмъ което се отнася, и то е прилагателното *свети*, така напр. се казва: свети Сна́с, свети Вра́ч, света Пѣтка, свети На́ум, свѣт' Нѣ́кола, свѣт' Или́я, свети Гѣ́орги́я, свети А́танас, свети Йо́н и пр.

б) Опрѣдѣления, изразени съ числителни имена.

Прѣди да говоримъ за числителнитѣ имена като думи, чрѣзъ които се исказватъ опрѣдѣления въ прѣдложението, трѣбва да разгледаме, какъ се произнасятъ тѣ и какво удерение иматъ въ простото броение, когато сж взети сами по себе си, безъ отношение къмъ името, което опрѣдѣлятъ или къмъ мѣстото, което заематъ въ прѣдложението.

Освѣнъ количественитѣ, всичкитѣ други числителни имена иматъ ударение споредъ общото правило, споредъ както се прилага то къмъ всѣка дума, отдѣлно взета, напр.: пѣрва, вто́риот, четвѣ́ртото, чѣтвѣ́рти, четвѣ́рица, четвѣ́рицата, пѣтина,

и чѣтири, четиристѣтини и десет, пестѣтини и двѣйсет и пр. Но когато подиръ стотицитѣ слѣдватъ десетици и единици, то тѣзи послѣднитѣ пакъ се съединяватъ помежду си, напр.: сто и *седомнайсет*, двѣсте и *двайстипет*, триста и *педесетисом*, четиристѣтини и *четирестичѣтири* и пр.; така щото десетицитѣ и единицитѣ се свързватъ помежду си въ една дума, ако слѣдватъ една до друга непосредствено, гдѣто и да се намиратъ.

Хилядитѣ се изражаватъ, като се притури къмъ числата думата *йляда*. Като се притури и тая дума къмъ числата отъ 1—99, съединява се съ тѣзи числа, и относително ударението се счита за една дума съ тѣхъ, и понеже е трисложна, то числата отъ 1—99 губятъ своето особено ударение и се изговарятъ бърже-бърже, като да нѣма върху тѣхъ съвсѣмъ ударение, напр.: *двайстипет-йляди* (а не *двайстипет йляди*), *четири-йляди* (а не *чѣтири йляди*), *педестисом-йляди*, *деведестидевет-йляди* и пр. Впрочемъ по нѣкога се произнасятъ и така, както се съединяватъ съ думата *йляда* само единицитѣ, а десетицитѣ запазватъ своето особно ударение, напр.: *педесет* и *шес-йляди*, *четиресет* и *четири-йляди*, *осѣмдесет* и *седом-йляди*, *деведесет* и *седом-йляди* и пр. — Когато думата *йляди* слѣдва непосредствено подиръ стотицитѣ, то се съдиява и съ тѣхъ, напр.: *двесте-йляди*, *четиристотини-йляди* (произнася се [? Ред.] като: *четири-стотини-йляди*), *осемстотини-йляди*, *деветстотини-йляди* и пр.; но щомъ слѣдъ стотицитѣ идатъ само десетици, или само единици, то се съединяватъ съ думата *йляди* само тѣзи послѣднитѣ, а стотицитѣ запазватъ своето особно ударение, напр.: *сто* и *десет-йляди*, *двѣсте* и *педесет-йляди*, *триста* и *пет-йляди*, *петстѣтини* и *шес-йляди* и пр. Ако ли слѣдъ стотицитѣ идатъ и десетици и единици, тогава стотицитѣ си иматъ ударение, а колкото за десетицитѣ и единицитѣ, то тѣ или наедно се присланиятъ къмъ *йляди*, та губятъ ударението, или пакъ само единицитѣ се присланиятъ и губятъ ударението, а десетицитѣ го задържатъ, напр.: *петстѣтини* и *двайстидв-йляди*, или *петстѣтини* и *двѣйсет* и *две-йляди*; *триста* и *осемдестиседом-йляди* или *триста* и *осѣмдесет* и *седом-йляди*; *седомстѣтини* и *триестишесйляди*, или *седомстѣтини* и *триесет* и *шес-йляди* и пр.

Всичко казано до тука относително ударението и произношението на числителнитѣ количествени имена се прилага къмъ тѣхъ само при простото броение, но когато се иска съ тѣхъ да се искаже не само просто числото, а и нѣкаква отсѣнка на нѣкое чувство на говорителтъ, като напр. ако иска той да искаже учуд-

вание за голѣмината или малостъта на числото; ако иска да придаде особенна убѣдителностъ на изказанното число, или пъкъ да обърне вниманието на слушателятъ само върху нѣкоя частъ отъ изказанното число, сир. въ всичкитѣ случаи, когато числото е изказано съ особенна интонация (когато е употребено логическо ударение), съединението се разваля, та за това, както думитѣ означаващи единицитѣ, десетицитѣ, стотицитѣ, така и думата *иляди*, която се притуря при тѣхъ за означение на хилядитѣ, удържатъ всѣка своето граматическо ударение; напр.: два́йсет и двѣ, девѣдесет и пѣт, четѣресет и чѣтири, сто́ и два́йсет и осом, двѣсте́ и трѣсет и чѣтири, чѣтири и́ляди, два́йсет и се́дом и́ляди, деветсто́тини и осомдесет и дѣвет и́ляди и пр. Не се разваля при това само съединението на числата отъ 11 до 19 и на числата, които изражаватъ цѣли десетици и стотици, като напр.: петна́йсет, осомна́йсет, два́йсет, пѣдесет, осомдесет, четиристо́тини, шесто́тини и пр.

Всичкитѣ числителни имена се считатъ за прилагателни и чрѣзъ тѣхъ се изражаватъ опрѣдѣления въ прѣдложенията. Заради това, когато числителнитѣ имена сж поставени прѣдъ нѣкое сжществително, за да опрѣдѣлятъ количеството, частитѣ и порядъкътъ на прѣдметитѣ, въ такъвъ случай тѣ се съединяватъ по ударение въ една дума съ това сжществително; напр. двѣ́-деца, пѣт-пари́, десѣ́т-мина, петна́йсет-мина, два́йстипѣ́т-пари, триестисом-души́, четиристипѣ́т-ниви, шеестидевѣ́т-куйки, деведестисом-реки́, сто́-върби, двесте́-овци, два́-вола, трѣ́-койна, иляда́-овни, четирисотини́-глай овци, четирѣ́-кози, деветна́йсет-кули; но: триестѣ́шес-дѣ́бой (дѣ́бови), шесто́тини-го́йда, трѣ́ста-грѣ́шей и пр., защото тука послѣдующитѣ думи, ако и да сж скратени, считатъ се за трисложни, та за това всичкитѣ прѣдидущи думи на числата, които се свързватъ съ тѣхъ, губятъ ударението си.

Отъ горнитѣ примѣри става явно, че числата отъ 1 до 99 (съ изключение на еден, една, едно, едни, които не се свързватъ съ послѣдующето сжществително, къмъ което се отнасятъ), се съединяватъ съ опрѣдѣляемата дума, къмъ която се отнасятъ, ако тя слѣдва непосредственно слѣдъ тѣхъ и не е членувана. При това десетицитѣ, единицитѣ и сжществителното име съставляватъ една дума относително ударението.

Също така се съединяватъ съ съществителното и стотицитѣ и хилядитѣ, напр. двестѣ-мина, триста-куйки, петстотини-души, шестотини-мина; пет-иляди-пари, осом-иляди-брави (впрочемъ послѣднитѣ примѣри се срѣщатъ вече доста рѣдко, а вмѣсто тѣхъ се казва: кѹпив осом-иляди брави; зѣдов дванайсет-иляди штѣци и пр.). Но когато слѣдъ стотицитѣ и хилядитѣ слѣдватъ само единици, или само десетици, то съ съществителното се съединяватъ само единицитѣ или само десетицитѣ, които сж непосредственно прѣдъ него, а хилядитѣ и стотицитѣ въ този случай удържатъ пакъ своето обикновено ударение; напр. двѣсте и осом-души, трѣста и пет-ѣкойна, четиристѣтини и девет-пжти; петстѣтини и триесѣт-пари; шестѣтини и четиресѣт-брави ѳвци; две иляди и пет-лева, три-иляди и двесте и десѣт-лаѳти (лакти) платно и пр. Ако ли пъкъ се случи подиръ хилядитѣ и стотицитѣ да слѣдватъ още десетици и единици заедно, то съ послѣдующето съществително се съединяватъ: или десетицитѣ и единицитѣ изедно, или пъкъ само единицитѣ, а пъкъ хилядитѣ, стотицитѣ и въ послѣдниягъ случай десетицитѣ задържатъ своето особно ударение; напр.: три-иляди и двѣсте и петчайсѣт-мина, четири-иляди и трѣста и двистипѣт-кози, или пъкъ: девет-иляди и четиристѣтини и осѳдесет и два-кѣйна, двѣсте и триесет и шѣс-души, четири-иляди и сто и седѳмдесет и пет-сѣжни, петстѣтини и четиресет и четири-ѳки и пр.

Забѣлъжка. Думата *иляда* се смѣта като прилагателно име, когато стои вмѣсто *едни* хиляда или *много* хиляди, та за това се съединява съ съществителното, къмъ което се отнася, ако стои непосредственно прѣдъ него, напр. иляда-мина, иляда-кози, иляда-аспри, иляда-свинѣи, иляди-ѳки; иляди-риби и пр.

Отъ другитѣ видове числителни имена (освѣнъ количественнитѣ), *пореднитѣ* и *умножителнитѣ* или *пропорционалитѣ* се съединяватъ всички съ съществителното, като прилагателни, напр. вториѳн-дѣб е пѳ-висок; четвъртанѳ-порта е отвѳрена; третѳт-лѳто не спѣчалив нищо; четворнѳт-иѣже е пѳ-яко отъ трѳйното; двойнѳт-платно са скина и др. так. Отъ *дробнитѣ* числителни имена се съединяватъ само *поу* (пол) и *полойна* (половина), напр. пѳ-саат, пѳ-ѳка, пѳ-пѣти, пѳ-аршин; половна-ѳка; половната-нива я прѳдаде и пр., а вмѣсто другитѣ дробни числителни имена се употрѣбаватъ най-често турскитѣ думи: *чѳрек*, *три чѳрека* и др. так. — Що се касае до *събирателнитѣ* числителни имена, тѣ правятъ исклучение отъ горѳизложеннитѣ правила, защото не се съединяватъ съ съществу-

телното, прѣдъ което сж поставени като опрѣдѣления, напр. стѣтина лѣзи, педесѣтина лѣвти, дванайсѣтина крави и пр.

Забѣлѣжка. Въ говорението, когато искать да придадътъ особена важность на самитѣ числителни имена, не ги съединяватъ съ съществителното име, което тѣ опрѣдѣлятъ, а ги произнасятъ съ обикновенното имъ ударение, напр.: дваѣсет койнѣ, пѣдесет и пѣт сѣжни; му останаа саде триесет и осом ѡвци; първиот (сир. не вториятъ или другъ нѣкой) чѣек дошоу; ариите лѣуйгѣе си ѡшле, а лѣшите останае. Изобщо и тука, както и на всѣждѣ, гдѣто се съединяватъ относително ударението двѣ или нѣколко думи въ една (освѣнъ въ сложнитѣ думи), трѣбва да се забѣлѣжи все сѣщото правило, че щомъ се употрѣби логическо ударение, свързката между съединенитѣ по ударение думи се губи, и тогава тѣ оставатъ само съ грамматическото ударение.

в) Опрѣдѣления, изразени съ причастия.

Въ Рѣсенскитѣ говоръ, като опрѣдѣление при съществителнитѣ имена, се употрѣбѣва само страдателното причастие, а дѣйствителното не се срѣща никждѣ употрѣбено въ такова значенне. Заради това, само страдателното причастие (съ окончание на: *н, ан, ен, ян* и по нѣкога на: *ат, ет, ит*), смятрѣно като прилагателно име, се съединява относително ударението съ съществителното, което опрѣдѣлѣва, ако то слѣдва непосредственно слѣдъ причастието и ако не е членувано, напр.: на стрѣд-село нашле еден *опрѣн-чѣек* (убитѣ); *умрениот-чѣек* го закопаа; *разградениот-плет* го заградив; *изоранинѣ-нивьѣ* и (ги) пѣсяв (пѣсеав): со *опорѣт-чѣек* некарай-са и пр.

г) Опрѣдѣления, изразени съ мѣстоимения.

Всичкитѣ прилагателни мѣстоимения, които служатъ за опрѣдѣления въ прѣдложението, съединяватъ се по ударение съ съществителното, което опрѣдѣлѣватъ. Исклучение въ това отношение отъ всичкитѣ мѣстоимения правятъ: *личнитѣ, възвратнитѣ, относителнитѣ* и *неопрѣдѣлителнитѣ*.

Примѣри: *мой-койнѣ* не-са-земат; *моѣвѣ-куйкѣ* не-са-зѣтворвит; *тѣойтѣ-деца* са пѣ-умни от мойне; *нейзиниот-ковчег* е многу шарен; той ни е *сѣой-чѣек*; тѣе имаат *сѣой-лѣуйгѣе* тѣмо; *оѣой-камен* е многу тѣжок; *оѣие-койнѣ* са многу бѣрзи; *ониѣ-чупи* (моми) пѣѣаа (пѣѣхж) вѣѣра убѣй-песни; пѣкрай *оѣай-река* от *оѣай-стѣрна* рѣстѣа големѣ вѣрби; *тоѣ-дете* (тоѣвѣ-дете) пѣ-напред го крѣна (дигна) *оѣа-ягне*, а сѣтне го зѣде и *оѣа-яре*; не-бѣв-видеу *оѣоукав-амбар* (оѣоликав амбар); не-тѣ-требит тебе *оѣукав-стѣп* (оѣоликав); *ваков-овчар* на *онакѣ-стѣдо* не-трѣбише; на такѣвѣ-глаа, такѣвѣ-брич; *инаков-збор* ми рѣче, тѣку не-гѣ-дочув; *кой-турчин* дошоу и чѣй-овца

зеѹ? Со *каква-мера* го мѣривте лѳзѹето? *Коѹкаѹ-змиѹ* ѳпрале на пѳтон! *Коѹкаѹ-цѹрвец* нашла во сирѣйнѹето! Во *секоѳ-кѹйкѹ* и зѳкон или во *секоѳ-кѹйкѹ*; *секоѳ-чѣек* нѣ-е за *таѹ-рѳбота*; *цѣло-ѹйце* в'зеѹник; *цѣѹ-ден* сѣ вѳсит на-порта; *цѣло-ниѹ* са прѳдаат; *секаков ѹззик* зѳбрвит; *секаква-трѣѹа* накосив; *секаков-цѣейкѹ* си набрав; *сѹтичкиѳт-леб* го ѹзде (всичкиѹтъ хлѳбъ . . .); *сѹтичкиѳт-млеко* го ѹсѣрка (ѹсѣрба); *сам-чѣек* или *самѹ-жѣна* нѣ-можит да ѳрат; *вѣс-ден*, *сѹ-нош*, *сѣ-лето*, *сѣ-нешто*; коѳ да сѹкат чѣек, *сѣ-нещо* напраат и пр. Сѹщо се сѣдинѹѹа и мѣстоимението *що*, когато е употрѣбено вмѣсто *какѹ*, *а*, *о*, *и*, напр.: их, бог-доѳ (да-го)-прѳсти, *що-чѣек* бѣше! (вм. *каков-чѣек* бѣше!); ѹс му рѣков, ама *що-ѹѹде*? (вм. *каква* полза?); *що-ниѹ* вѹпи; *що-ѳбро* наѹде! и пр.

Отъ другитѣ видове мѣстоимения *личнитѣ* и *взвратнитѣ*, като не се употрѣбѹѹѹт за опрѣдѣления, не се сѣдинѹѹѹѹт сѹ сѹществителнитѣ. *Неопрѣдѣлителнитѣ* и *относителнитѣ*, както споменахме пѳ-горѣ, правѹѹт исклѹчение отъ това правило и не се сѣдинѹѹѹѹт сѹ сѹществителното име, ако и да стоятѣ непо-срѣдственнѳ прѣдѣ него, като негови опрѣдѣления, напр.: нѣкоѳ чѣек; ѳшла нѣкоѹ жѣна; ѳшла *нѣкоѹ* бѹба; вѳкнале *нѣкоѣ* дете; *никоѳ* чѣек нѣ-е бѣз-грев; *никоѹ* крѹѹа не-са-ѳтели; излѣгвѣла от-ѣзеро *нѣкаква* рѣба; *нѣкаков* глѹс му са зѹчуѹ и пр. А пѣкъ *относителнитѣ* мѣстоимения не се сѣдинѹѹѹѹт сѹ сѹществителното, на което служат за опрѣдѣления, вѣроятнѳ за отличие отъ *вѣпросителнитѣ*, защото въ Рѣсенскиѹтъ говорѹ соб-ственнѳ отдѣлни относителни мѣстоимения нѣма, а за такиѹа слу-жат пѹкъ *вѣпросителнитѣ*, които се познаѹѹѹт, че заемат мѣстѳто на относителни, едно по смисълѹта, а друго по това, че не се сѣ-динѹѹѹѹт сѹ именѹта, кѣмъ които се отнасят; когато *вѣпросител-нитѣ* напрѳтивъ, всѣкога се сѣдинѹѹѹѹт не само сѹ именѹта, кѣмъ които се отнасят, но даже, както ще видимъ пѳ-натѹтъкъ, и сѹ глаголитѣ; напр.: *кѳй-чѣек* ти кѹза да дѳйш? Но: кѳй чѣек ти кѹза да дѳйш, той ке ти кѹжит да с'ѹѳйш (ѳтидиш-ѳидиш-ѳйш); *кѳѹ-ниѹ* избравте? Но: кѳѹ нѣѹа избравте, нѣѹа засѣйте-ѹ. *Каков-ѹѹчмен* посѹѹте (посѣяхте)? Но: *каков ѹѹчмен* посѹѹте, тѹков ке пожниѣте и пр.

д) Опрѣдѣления, изразени сѹ сѹществителни имена.

Отъ тѣзи видове опрѣдѣления сѹвѣзѹѹѹт се по ударение сѹ сѹществителното, на което служат за опрѣдѣления само оние

родови съществителни имена, които *слѣдватъ* непосредственно и нечленувани слѣдъ нѣкое *видово* съществително име, за да го опрѣдѣлятъ, и да покажатъ нѣкое качество, нѣкое достоинство, или родътъ на прѣдмѣтътъ; а другитѣ съществителни, които сж употребени въ качество на прилагателни имена, не се съединяватъ по ударение съ съществителното, къмъ което се отнасятъ. Този видъ опрѣдѣления при съединението си съ съществителното не се съобразяватъ съ общото правило за съединение на опрѣдѣлението съ опрѣдѣлителната дума въ това отношение, че всичкитѣ други опрѣдѣления, съ каквато частъ на рѣчта и да бждатъ изразени, за да се свържатъ съ съществителното име, къмъ което се отнасятъ, изискватъ, опрѣдѣлението да бжде непрѣмѣнно прѣдъ опрѣдѣляемата дума, а пъкъ опрѣдѣленията, изразени съ съществително име, напротивъ, за да се свържатъ по ударение съ съществителното, къмъ което се отнасятъ, изискватъ като необходимо условие, щото опрѣдѣлението (родовото съществително име) да *слѣдва* непосредственно слѣдъ опрѣдѣляемата дума; напр.: Абѣдѣн-паша, Кудус-ага, Халил-бег, Балиль-вѣйвода, Кузман-капидан, киска-бѣсилъок, то'ар-бѣрика, мренá-риба, бадѣм-дрео (древу), мермер-камен, Секула-дѣтенце, Ябулавѣйвода. Но ако родовото съществително е поставено *прѣдъ* видовото, сир. ако опрѣдѣлението, изразено съ съществително име, стои *прѣдъ* опрѣдѣляемата дума, тогава съединение между тѣхъ относително ударението не може да съществува; напр.: Капидан Пáвле, пáша Ёбраим, áга Сѣлим, поп Ёван, кáмен мѣрмер и пр. По тая причина и съществителнитѣ имена, които означаватъ родство или друга нѣкоя интимность и които обикновенно се турятъ прѣдъ съществителнитѣ собствени имена, не се съединяватъ съ тѣзи послѣднитѣ по ударение, а всѣва дума удържа своето особно ударение, напр.: Стрѣико Стѣян, вѣйко Мѣтре, тѣтка Кáля; Гѣсподин Стѣйче и пр.

е) Опрѣдѣления, изразени съ нарѣчия.

Когато нѣкои отъ нарѣчията сж употребени въ прѣдложението като опрѣдѣления, то и тѣ се съединяватъ относително ударението въ една дума съ съществителното, къмъ което се отнасятъ, ако то слѣдва непосредственно слѣдъ тѣхъ и не е членувано; напр.: Той е кирáджия со *многú* койнѣи; оваа-гѣдина *многú*-мина изумреле от ѱлера (холера); яс дѣ-сега *многú*-майки су (съмъ)

расплаваѹ; *тоѹку-мѹйѹ* не-бѣв-видеѹ собрани на едно-место; зер той *малу-пари* му ѳзде тѹтву-си; Богария ѳмат *поикѣ-войска* от Сърбия; вѣо да вѹтат една рѹбота *поикѣ-мина*, бѣрго я бѣтисват; *коѹкѹ-овци* прѣдаде нѣкни (онзи день)? *Коѹцинѹ-мина* бѣдовте? *Кѹтѹ-утро*, сѣнко, добрѹ-утро; *вчерѹ-вечер* ми дѣйдоо гѣсти; *ланѹ-лето* бѣше сѹша, а *ланѹ-зима* снѣгот нѣ-беше многу глѣбов и проч.

Отъ тѣзи примѣри се вижда, че най-много като опрѣдѣления се употрѣбаватъ: *количественитѣ*, *въпросителнитѣ*, *показателнитѣ*, както и нѣкои отъ *врѣменнитѣ* нарѣчия и, когато сж употрѣбени като опрѣдѣления, винѹги се съединяватъ съ сжществителното, къмъ което се отнасятъ; а пѣкъ всичкитѣ други видове нарѣчия, ако и да стоятъ непосредственно прѣдъ сжществителнитѣ нечленувани имена, пакъ не се съединяватъ съ тѣхъ по ударение.

3. Съединение на въпросителнитѣ мѣстоимения, въпросителнитѣ и нѣкои други нарѣчия съ глаголтѣ, къмъ който тѣ се отнасятъ.

Въпросителнитѣ мѣстоимения, въпросителнитѣ нарѣчия и отрицателното нарѣчие „не“ съединяватъ се всѣкога съ глаголтѣ, къмъ който се отнасятъ, и образуватъ съ него относително ударението една сложна дума, ако се намиратъ *прѣдъ* този глаголтѣ и ако не сж отдѣлени отъ него съ нѣкоя друга дума. При това относително мѣстото на ударението и тука се пази общото правило, сир. ударението се поставя всѣкога на третиятъ слогъ отъ краятъ на съединената дума или на вториятъ слогъ, ако най-последнята отъ съединенитѣ по такъвъ начинъ думи (глаголтѣ) е едносложна. *Примѣри: Коѹ-чу? Коѹ-би? Коѹ-дойде? Коѹ-падна* в' рѣка; *коѹ-удри* Стѣян? *Коѹ-даде* пѹри? *Коѹкѹв-беше* смѣкот? *Чиѹ-беше* вѹйкѹтата що ѳгоре? *Какѹ-било* дѣтетѣ? *Щѣ-чинит* тѹтко-ти? — Рѹботат. *Какѹ-рече* пѣпот? — Рече: да сте блѣсбени (благослѣвени) рѣсѹни! *Кѹко-рѣкоо* лѹйѹгѣтѣ? *Како-напрѹя* (напрѹвихѹ) рѹбѣтта? *Кѹкѹ-собра* от вересѣите? — Пет-ѳляди. *Коѹкѹ-наиде* пѣнка (кукурузѹ)? — Десѣт-вила. *Коѹкѹ-спѣчели* от стѣвата? *Коѹ-дойде* Мѹрѣо? — Нѣкни. *Коѹ-викна* или *Коѹ-викна* прѣтѹгерот? — Прѣйге (прѣди малко). *Коѹ-умре* или *Коѹ-умре* Ристе? — Лѹни. *Кѹй-падна* (или *кѹдѣ-падна*, защото и това нарѣчие, както нарѣчието *кога* се употрѣбѹва двойко: скратено — *кѹй* и нескратено — *кѹдѣ*)? *Кѹй-удри* вѹменот що го вѣрлив? Брѹт-ти кон *кѹй-оиде* (вмѣсто *кѹдѣ* отиде)? Денесѹ

не-зедов леб; *не-найде* дѡма нѣкого; вуйко-ти *не-дойде* на-пазар; *не-беше* згѡдно врѣмето; ѡбата *нейкъаа* (не-хотеха) да дѡйдат и пр.

Забълѣжка. Отрицателното нарѣчие „не“, прѣдъ каквато дума и да стои, съединява се относително ударението съ нея, ако отрицателното се отнася къмъ тая дума и ако тя не е раздѣлена отъ отрицателното съ друга дума; напр.: не-убав, не-мнен, не-прав, не-сакам, не-зедов, не-чеек, не-стока, не-разбран и пр.

Когато между въпросителнитѣ мѣстоимения, въпросителнитѣ нарѣчия и отрицателното *не* — отъ една страна, и между глагольтѣ, къмъ които тѣ се отнасятъ, отъ друга — се случи да стоятъ: скратената форма отъ дателенъ и винителенъ падежи на *личнитѣ* и *възвратното* мѣстоимения, спомагателния глаголъ въ каквото наклонение, врѣме, лице и число и да е (въ сложнитѣ врѣмена или въ сложнитѣ сказуеми), частицитѣ *да* и *ке*, съ помощта на които се изказватъ желателно наклонение и бжджитѣ врѣмена, — то всичкитѣ тѣзи думи не врѣдятъ на съединението, а влизатъ въ него и, относително ударението, се взематъ въ смѣтка, като прости слогове на образуваната по такъвъ начинъ сложна дума. *Примѣри:* *Кой-ѡ-зеде* нѡжот? — *Не-су-ѡ-видеу.* *Не-су-ти-ѡ-вратиу* ѹще леботъ щѡ ми го даде завчера назаем. *Коо-ке-ѡ-копаш* или *кога-ке-ѡ-копаш* лѡзйено? *Коо-ке-ѡ-орааш* Селим-агойне-нивье? Види, *како-ти-рече* вѣра и *како-ке-ти-речит* дѣнеска. *Щѡ-мѹ-стѡри*, та ти са найли (нахили = разсърди)? *Щѡ-ке-ми-ти-чинит*, бре дѹшко, ако *не-мѹ-платиш* на врѣмето? *Защо-ке-си-я-биеш* уще мнѡгу глаата! [Ако би било утвърдително прѣдложението, би се произнесло така: *Затоо* ке си я бѣеш глаата ѹще мнѡгу, защо нѣмаш ум вѡ-нѣа (нея)]. За *коуку-ѡ-е-си-ѡ-купиу* гѣрданот? От *коо-ке-си-ѡ-земиш* акот (хактъ — заплатата)? — От Гѹргевден. *Коо-ке-с'-ѡйте* или *коо-ке-си-ѡйте* (вм. кога ке си ходите)? *Кѡй-ке-си-ѡ-продайи* вѣното? *Чуму-ти-беше* оукѹ-стока? *Чуму-ми-ти-била* сабята, коо *не-си-можеу* да са браниш сѡ-нѣа? *Щѡ-ке-ми-ти-купит* тате ѡт-пазар? *Не-ми-ти-са-зоди* работичката, ко (вако) щѡ сакаше ти. *Коо-ке-си-ѡ-косиш* вашине-ливайье? От *кѡй-ѡ-знееш* и пр.

Трѣбва да се забълѣжи при това, че подобно съединение въ Рѣсенскиятъ говоръ се употрѣбява не само въ прѣкиятъ, но и въ косвенниятъ въпросъ и въ косвенното отрицание, напр. яс знѣм (зная) *кого-ке-си-ѡ-земиш* за дѹгар; со ваква-глаа, не-знѣм *щѡ-ке-чинит*; вѣра ми казаа, *щѡ-му-си-сториу*; не-та-ѡпитав, *чуму-ти-са-биле* парите щѡ и сакаше на-заем; яс арно знѣм, ѡти *не-ти-са-сакат* да работаш; ѹще ѡт-сега са виждатъ оти

(вм. че) *не-не-мѹ-сечит* тѣквата; многѹ-цѣти ми е збѣрвеѹ, *ко* (бако) да *не-му-сѹ-сториѹ* нѣкога дѣбро и пр.

При отрицателната страдателна форма на *прѣминало неопрѣдѣлено и отдавна прѣминало* врѣме, горѣпоименуванитѣ думи: въпросителнитѣ мѣстоимения, въпросителнитѣ нарѣчия, отрицанието „не“, частицата *да* и *ке*, скратената форма отъ дателенъ и винителенъ падежи на личнитѣ и възвратното мѣстоимения — не се съединяватъ съ причастието, а само съ спомогателниятъ глаголъ, който го придружава; напр.: да *не-бѣв-биѹ* пѣян, не-кѣ-паднев; кнѣгите що ми и зѣдоо, *не-ми-сѹ-биле* дадени дѣ сега. Казва се: ѹще *не-бѣв-даден* на суд, но: *не-сѹ-биѹ* даден на суд; *не-му-ѣ-казан* той збор, но: *не-му-сѹ-биле* казани тие-збѣрой. Сѣщото се случва, и когато въ прѣдложението нѣма другъ глаголъ освѣнъ спомогателниятъ, сир. когато казуемото е исказано съ причастие, сѣществително, прилагателно, числително и мѣстоимение. Въ такъвъ случай нѣма съединение и между: сѣществителното, прилагателното, числителното мѣстоимението, причастието и горѣспоменатитѣ думи, а само съ спомогателниятъ глаголъ, напр.: той знаѹ, оти *не-сѹ-биѹ* лош; *кѣ-кѣ-биѹ* бѣгат, коо арджеѹ тѣѹку; той *не-кѣ-беше* тѣѹку слѣб, ако са вѣрдеше и пр.

Но щомъ между въпросителнитѣ мѣстоимения и нарѣчия и отрицанието *не* отъ една страна и глаголътъ, къмъ който тѣ се отнасятъ, отъ друга — се случи нѣкоя друга вметната дума (освѣнъ спомогателния глаголъ, казаннитѣ лични и възвратното мѣстоимения и частицитѣ *да* и *ке*), то съединението се разваля; напр. *Кѣо-кѣ-му-гѣ-купиш* жѣтото? Но: кѣга, рѣче, кѣ му го кѹпиш жѣтото? *Кѣко-кѣ-му-гѣ-продайш* мѣстото? Но: кѣко, тѣка, кѣ му прѣдайш мѣстото? Въ даденитѣ случаи щомъ влѣзожъ помежду вметнатитѣ думи „рѣче“ и „така“ и съединението се развали.

По подражание на въпросителнитѣ нарѣчия и отрицателното „не“ и слѣдующитѣ други нарѣчия, които отговарятъ на въпроситѣ *колко* и *какъ*: *ѣѹку*, *ѣноѹку*, *тѣѹку*, *мѣлу*, *мѣѣлу*, *дѣста*, *пѣѣке* (пѣвеке), *вѣка*, *ѣнака*, *тѣка*, *ѣрно нѣпара* (неособенно), — се съединяватъ съ глаголътъ, къмъ който се отнасятъ, и изобщо се подчиняватъ на всички правила, които изложихме по-горѣ за въпросителнитѣ нарѣчия и за отрицателното нарѣчие „не“. Впрочемъ трѣбва да се забѣлѣжи, че нарѣчието *дѣста* се съединява обикновенно само съ спомогателнитѣ, а не и съ нѣкои други глаголи. *Примѣри*: *ѣѹку-мѣ-даде*, *тѣѹку-тѣ-даам*; кѣѹку ми чѣнит, *тѣѹку-тѣ-гѣ-даам*; *тѣѹкѹ-стори* дѣнеска стѣката; кѣѹку кѣ му слѹжа,

тоуку-ке-ми-платиш; *малу-мѹ-бя* (бѣхъ) мѣките, ами глѣдай ѳ-ти ѹще да му *приклайш* (прикладиш = притуриш); *малу-му-са-биле* негойтѣ-овци, ами призеѹ да пасити чѹжди; *многѹ-му-си* и тиѣ-пари, що му и даваат; *пойке-сакаѹ* да работат; *пойке-ке-ядеѹ* на рѹчек; *доста-су*, *доста-е*, *доста-бевме*, *доста-ке-бевме*; *доста-ке-смѣ-биле*; *доста-ке-му-смѣ-биле* тоувѹ-гости; *доста-ке-ми-беше* ѳкот, ако не-бѣв-женет; *доста-му-са-биле* пѣрите, що и (ги) земаѹ и пр. (Обаче съ другитѣ глаголи както нарѣчието *доста*, така и *малу*, *многу*, не се съединяватъ, напр. *доста* бди на чѹжди; *доста* спѣ до плѣднина; *доста* ке спечѣлевме, ѳко бевме работале целѣ-лето). *Вака-ми-рече* зборот той, *вака-ти-ѳ-вельѣ* и ѳс тебе; *така-ке-ми-ѳ-земит* лебот той, со ѳтрос; ѳзлезе со роднињето свѣби вѣ плѣнина, та *така-си-ѳ-зеде* бвците назат; дѣйде той при-мене, тиви: *вака-било*, *онака-било*, дѹри да ма ѳзмамит; *арно-стори* що дойде; *арно-си-сториѹ*, що му си и (ги) плѣтиѹ пѣрите; *арно-му-си-сториѹ*, що си го ѳстераѹ; *арно-мѹ-рече*; *арно-му-си-ѳ-рекоѹ* тѣѳ-збор; *непарѣ-ѳ-маат* (неособенно довижда); *непарѣ-зѣрвит*; *непара-му-са-сеит* (седитѣ); *непара-ми-ѳ-ващат* бкоо (око-во); *непара-мѹ-взрвит* лавѣрдѣята прѣд-него; *непара-мѹ-сечит* ѹмот и пр.

Забѣлѣжка. И при този видъ съединение на думитѣ относительно ударението, ако би говорителѣт да иска да обърне вниманието на слушателѣт по-вече върху една само извѣстна дума, отъ колкото изобщо върху цѣлѣнятъ смисълъ на самото прѣдложение, то издига и натѣртва гласѣтъ си по-вече върху тѣя дума, сѣр. употрѣблѣва логическо ударение. Щѣмъ се случи това, съединението се разваля, и тогава всѣка дума взема пакъ своето обикновено ударение, напр.: *до Митровден тоѹку ке ми платит*; туѣ се обрѣща най-повече внимание върху утвѣрдителното нарѣчие *тоѹку* и за това върху него пада най-силното ударение на гласѣтъ при произнасянието на фразата; другитѣ послѣдѹщи думи не се съединяватъ вече съ глаголѣтъ и помежду си, а оставатъ всѣка съ своето особено граматическо ударение.

4. Съединение на личнитѣ и възвратнитѣ мѣстоимения (скратената форма отъ винит. и дател. пад. за двѣтѣ числа) съ съществително, прилагателно, глаголѣ, причастие, дѣе-причастие и нарѣчието „намо“.

Скратената форма отъ дателенъ и винителенъ падежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимения, когато слѣдватъ непосредствено подирѣ съществително и прилагателно имена, слѣдъ глаголѣ, нарѣчие, дѣе-причастие и нарѣчието *намо*, съединяватъ се съ тѣе части на рѣчьта, и помежду си вѣ една сложна дума съ едно само ударение, което винѣги стои споредъ общото правило на третиятъ слогъ отъ краятъ на тѣя сложна дума, безъ да се гледа, че послѣд-

нята отъ съединенитѣ по такъвъ начинъ думи е едносложна. Но тука трѣбва да се различаватъ два случая: а) съединение на съкратената форма отъ дателенъ падежъ на възвратното и личнитѣ мѣстоимения, когато слѣдва подиръ съществително и прилагателно имена; и б) съединение на съкратената форма отъ дателенъ и винителенъ падежи отъ сжщитѣ горѣспоменати мѣстоимение съ глаголъ, причастие, дѣепричастие и нарѣчието *камо*, когато слѣдватъ подиръ тие части на рѣчьта, както и помежду си едни съ други.

а) Съкратената форма отъ дателенъ падежъ на възвратното и личнитѣ мѣстоимения (и за двѣтѣ числа), сир. мѣстоименията: *ми, ти, си, му, ѿе*, (вм. *й*), *ни, ви* и *му* (вм. *им*, което въ Рѣсенскиятъ говоръ се е изгубило и не се употрѣбява вече), когато слѣдватъ непосредствено подиръ съществително или прилагателно име, съединяватъ се относително ударението въ една сложна дума съ името и, при поставяние на ударението, се взематъ въ внимание, като слокове на сложната дума, напр.: побратим, побратим-ти, побратима-му; тетин, тетин-ми, тетина-ми; поестрима-му, поестрима-си и пр. Но сжщитѣ тѣзи мѣстоимения, ако сж употрѣбени прѣдъ името, не се съединяватъ съ него.

Споменатитѣ мѣстоимения се употрѣбяватъ особено слѣдъ такива съществителни, които показватъ родство или нѣкаква друга интимность, а слѣдъ други съществителни имена се употрѣбяватъ твърдѣ рѣдко, и то по-вече въ елиптически изрѣчения, които замѣняватъ желателно наклонение, като напр.: *брман-ти* кадия сир. гората да ти бжде сдия (= бегай тамъ), или напр.: въ слѣдующиятъ присмѣхъ за циганка: „Егюпке-гюпке, *камен-ти* на глаа, *тѣпан-ти* на-рамо, *сурла-ти* на-пояс, *гломна-ти* в' г. . от, *пиперка-ти* в' носот, *шикка-ти* ширина, преку-море вечера и пр. Сжщо се срѣщатъ тѣзи мѣстоимения употрѣбени подиръ съществителни нечленувани имена и въ клѣтвитѣ и псувнитѣ, напр.: *леба-ми, леба-ти, кърста-ми, кърста-ти, бога-ми, бога-ти**). Други примѣри: татко-ни, татко-ви (таткови-ви), майка-му, дѣдо-ѿе, баба-си, стрико-ти, стрико-му, свѣкърва, свѣкърва-ѿе, ѿтърва-ѿе, побратим-ти, побратима-ти, побратиму-му, поестрима, поестрима-си; стопан-ѿе, стопанка-му; мѣж-ѿе, и мѣжот-ѿе; жена-му, и жената-му и пр.

*) Впрочемъ тѣзи послѣднитѣ се употрѣбяватъ по-често съ друго ударение, и тогава се произнасятъ съ протегнатъ гласъ: *лебаа-ми, кърстаа-ти, богаа-ти* и пр.

Слѣдъ прилагателнитѣ имена още по-рѣдко се употрѣбаватъ споменатитѣ мѣстоимения, и, гдѣто се употрѣбаватъ, тѣ слѣдватъ обикновенно подиръ такива прилагателни притежателни, които сж произлѣзли отъ родовитѣ сщществителни имена, напр.: чѣе-е лѡзѣе? — *Таткѡ-ми* (татково-ми); Чий-стова прѡдааш? — *Майкина-ми*. Чѣе-е ова-руо (руво = рухо)? — *Сестрино-ѣе*. Слѣдъ други прилагателни имена се срѣща още по-рѣдко и то по-вечето въ клѣтви, пожелания и пр., напр.: прав-ти пѣт, крѣв-ти врат. Дѡйдоо, и вѡо сѣднаа, тѣки: *здрав-ми-си*, *жив-ми-си*, го ѣспия (испиха) сътѡ-вино. *Жи-ми* Господ (жив-ми Господ), *жи-ти* (жив-ти) Рѣстос и пр.

Какго и по-напрѣдъ се спомена, когато съкратената форма отъ дателенъ падежъ на личното и възвратнитѣ мѣстоимения се случи между прилагателно нечленувано и сщществително (сжщо нечленувано), къмъ което прилагателното се отнася като опрѣдѣление, въ такъвъ случай мѣстоимението небърка за съединението на опрѣдѣлението съ опрѣдѣляемата дума, а тритѣ думи се съединяватъ въ една обща сложна дума относително ударението, напр.: дѣнеска слѣжив литѣргия за *таткѡо-мѣ-душа*; *братѡо-мѣ-дете* дѡшло да ма вѣдит; от *дедоо-мѣ-стока* бстана сѣде ѣдна лѣвада и пр.

Забѣлѣжка. Когато сщществителното или прилагателното име сж членувани, неможатъ да слѣдватъ подиръ тѣхъ спомагателнитѣ мѣстоимения непосредствено, и за това неможе да сществува съединение между тѣхъ. Така напр., когато въ другитѣ български нарѣчии се казва: *кравата ми*, *господарѣт ми*, *нивата ми*, *дѣтето ми* и пр., въ Рѣсенскитѣ говоръ това не се допуца, а всѣкога, щомъ името е членувано, вмѣсто съкратената форма отъ дателенъ падежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимения, се употрѣбавя притѣжателно мѣстоимение, напр.: *кравата мѡя*, или *моятѡ-крава*, *господарот мой* или *моют-господар*, *нивата твоѡя* или *твоятѡ-нива* и пр. Сжщото става и съ прилагателнитѣ притѣжателни, като напр., въ другитѣ нарѣчии се казва: *бащиното ти лозе* се продаде, *стриковото ти момче* си отиде, а въ Рѣсенскитѣ говоръ въ даденитѣ случаи членъ не се употрѣбавя, а се говори безъ членъ: *таткѡо-мѣ-лоѣзе* са прѡдаде; *стрикѡо-мѣ-момче* си бѣде и пр.

б) Съкратената форма отъ дателенъ и винителенъ падежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимения, (за дрѣтѣ числа и тритѣ рода), сир. мѣстоименията: *ми*, *ти*, *си*, *му*, *ѣе*, *ни*, *ви*, *му* (вм. *имѡ*); *ма*, *та*, *са*, *го*, *я*, *го*, *ни*, *ви*, *и* (вмѣсто *и*), въ Рѣсенскитѣ говоръ се турятъ всѣкога прѣдъ глаголтѣ и въ съставнитѣ (сложнитѣ) врѣмена — прѣдъ спомагателнитѣ глаголь, но никога не се поставятъ слѣдъ глаголтѣ. Ако се случи да се тури слѣдъ глаголтѣ пълната форма отъ дателенъ и винителенъ падежи на тѣзи мѣстоимения, то непрѣмѣнно прѣдъ глаголтѣ се поставя пакъ съкратената форма отъ сжщиятъ падежъ; напр. *му рѣков*, *ѣе казав*, *го вѣк-*

нав и пр., или: му реков нему, йе казав нейзе, го скбрнав (събудихъ) него и пр., и въ всичкитѣ тѣзи случаи, споменатитѣ мѣстоимения, било отъ пълната, било отъ съкратената форма, не се съединяватъ нито съ глагольтъ, нито помежду си.

Но отъ това общо правило има изключение само за глаголитѣ отъ повелително наклонение, които изискватъ съкратената форма отъ дателенъ и винителенъ падежи на личнитѣ и възвратното мѣстоимения да слѣдватъ всѣкога слѣтъ тѣхъ непосредственно. Наистина по нѣкога, когато повелителното наклонение отъ глагольтъ е придружено съ отрицание, може да се турятъ казанитѣ мѣстоимения прѣдъ глагольтъ, но въ такъвъ случай пъкъ, слѣдъ глагольтъ непрѣмѣнно трѣбва да слѣдва пълната форма отъ същиятъ падежъ на същото мѣстоимение; напр.: не-гб-слушай него; не-мў-кажви нему нищо; не-йе-давай нейзе деу от стбката и пр. Впрочемъ, подобно употрѣбление на съкратената форма отъ казанитѣ мѣстоимения *прѣдъ* глаголитѣ отъ повелително наклонение е твърдѣ голѣма рѣдкость, а повечето се употрѣбаватъ пакъ слѣдъ глагольтъ и при отрицанието, напр. *не-кїжзи-му* нему; *не-слўшай-го* него; *не-зѣмай-си* лѣб за ўтре и пр.

Отъ всичко казано до тука се вижда, че съкратената форма отъ дателенъ и винителенъ падежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимения се употрѣбва непосредственно слѣдъ глаголитѣ, *само* когато тѣ сж въ повелително наклонение. — И така, когато тѣзи мѣстоимения слѣдватъ непосредственно подиръ *глаголь* отъ повелително наклонение, подиръ *причастие*, *дѣепричастие* и нарѣчието *камо* (къде е?), тѣ се съединяватъ съ тѣзи думи и помежду си въ една сложна дума, съ ударение, споредъ общото правило, на третиятъ слогъ отъ края на сложната дума, безъ да се гледа, че послѣдната отъ съединенитѣ думи е едносложна. Най-често се срѣщатъ тѣзи мѣстоимения подиръ глаголитѣ отъ повелително наклонение, напр.: *кажи-ми*, *кажете-ми*, *кажетѣ-ми-и* нивите; *наточи* *наточи-ми* вино, *наточете-ми* вино; *наточетѣ-ми-го* нбжов; *дайте-ми-го* лѣбот; *пкосетѣ-ми-и* ливайгъено; *зидскрийтѣ-му-са* зад рїдон; *испразнетѣ-му-я* тбрбата; *зетѣ-му-я* сабята и пр.

Слѣдъ *дѣепричастиемъ*, което въ Рѣсенския говоръ окончава на *ещем*, горѣказанитѣ мѣстоимения се употрѣбаватъ въ разговорътъ доста често и въ такъвъ случай всѣкога се съединяватъ по ударение съ него и помежду си въ една дума, напр.: *одеещем*, *одеещем-си*; *работеещем* или *работаещем*, *работеещем-си*; *работеещем-си-я* работата; *чешльаещем-си-я* брѣдаа го йскършив

чешелъот; *кажвеещем-му така*, и *тѹку* ми прѣтемне пред ђчиве и пр.

Споменатитѣ мѣстоимения се употрѣбаватъ непосредственно само слѣдъ *дѣйствиелно причастие отъ миналото врѣме*, а не и слѣдъ другитѣ причастия. При това трѣбва да се забѣлѣжи, че това се срѣща само въ народнитѣ пѣсни, и то въ изрѣчения елиптически, които исказватъ нѣкакво добро или зло пожелание (като клѣтва), а въ самиятъ разговоръ вече съвсѣмъ почти сж излѣзли отъ употрѣбление, напр. *канѣла-ти* руса-коса; *пукнѣла-му* (дано да му пукне) бърза-койнѣа; *викнѣла-го* зетѣшина; *настигна-я* църн-калугер и пр.

Забѣлѣжка. Въ Рѣсенскиятъ говоръ спомогателниятъ глаголъ въ сложнитѣ врѣмена обикновенно върви *прѣдѣ* причастнето, но, когато се случи да слѣдва слѣдъ причастнето (както се срѣща напр. за прѣминало неопрѣдѣлено врѣме въ народнитѣ пѣсни), то се съединява съ него по ударение въ една дума, напр. *донѣсла-е* студна-вода; *донѣкла-е* мѣтна-вода; *легнѣла-си* (глагол.) заспа под бѣу-цървен трендавиъ; *испило-су* лѹтазмия со три-глав, две-бпашки; *дошлѣ-ми-са* девѣт-брайкѣа и пр.

Когато споменатитѣ мѣстоимения се случи да слѣдватъ непосредственно подиръ въпросителното нарѣчие *камо*, то тѣ се съединяватъ относително ударението съ него и по-между си въ една дума, напр. *камо-ти* пушка на-рамо? *камо-ми-ти* чѣвте пищоли? *камо-ми-го* пелѣванот? *Кѣмо-ми-ти-го* капчето? *Кѣмо-ни-и* париге? *Кѣмо-ви-я* водата? *Кѣмо-ти-го* приятелъот? и пр.

Пб-напрѣдъ споменахме, че, когато съкратената форма отъ винителенъ и дателенъ падежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимения стои *прѣдѣ* глаголътъ, тѣзи мѣстоимения не се съединяватъ съ този глаголъ, напр.: *Ти си му и рекоу* зборѡйте, во що сакав яс; тие ке *ни и* дадат книгите ѹтре и пр. Но когато тѣзи мѣстоимения се случатъ между глаголъ и такива думи, които винѣги се съединяватъ съ глаголътъ, — като: отрицателното нарѣчие „не“, въпросителнитѣ мѣстоимения, въпросителнитѣ нарѣчия и нарѣчията: *ѡѹку, ѡноѹку, тоѹку, мѣлу, многу, поѹке, доста, вака, ѡнака, така, арно, нѣпара* — ако и да стоятъ въ такъвъ случай прѣдъ глаголътъ, пакъ се съединяватъ съ него и помежду си, споредъ както се разясни вече пб-горѣ въ настоящата статия; напр.: *Коо-ке-ни-ѡ-дадат* тескерѣнѣата? *Како-си-му-ѡ-скѣршиѹ* стѡмните? *Не-ми-са-вервит* тоо що кажвиш и пр.

Б. Съединение на прѣдлозитѣ съ думитѣ, прѣдъ които тѣ сж поставени.

Както е извѣстно, прѣдлозитѣ игражтъ важна роля въ българскиятъ езикъ, особено въ синтаксисътъ, а пѣкъ и до сега

още сж останали като най-неразработена частъ отъ нашата грам-матика. По отношение на тѣхното влияние върху ударението въ Ръсенскія говоръ сжщо така е мжно да се издирятъ всички правила, които управляватъ съединението на прѣдлозитѣ съ думитѣ, прѣдъ които се поставятъ и къмъ които тѣ се отнасятъ. При всичкото ни старание да вникнимъ въ духътъ на Ръсенскія говоръ въ това отношение, ние се признаваме, че пакъ неможиме да си обяснимъ удовлетворително нѣкои случаи на съединения. Не ни се иска да вѣрваме, че ударението, — което изобщо въ този говоръ слѣдва толкова строго опрѣдѣлени правила, — при съединението на прѣдлозитѣ съ други думи, може да бжде произволно, а по-вече сме наклонни да мислимъ, че ние сами не сме могли да издиримъ и заблѣжимъ още нѣкои други правила; защото сме убѣдени, че както сжществуватъ долуизложенитѣ нѣколко правила за съединение на прѣдлозитѣ съ имената, мѣстоименията, глаголитѣ, причастията и нарѣчията, сжществуватъ сжщо така и други нѣкои правила, чрѣзъ които ще можтъ да се обяснятъ и оние случаи на съединения, които за сега ще се намѣрятъ, може би, необяснени.

Прѣдлозитѣ, когато стоятъ прѣдъ каквато и да е дума, можтъ да бждатъ или прѣдставки (préfixe) на тая дума, или самостоятелни отъ нея отдѣлни думи.

1. Когато прѣдлозитѣ сж *прѣдставки* на думата, прѣдъ която стоятъ, съединяватъ се съ нея по ударение, считатъ се за ненинъ слогъ, и затова влияятъ върху поставянието на ударението. Но мжчнотията въ този случай състои въ това, че не се знае всѣки пжтъ, да ли трѣбва и кога трѣбва прѣдлогътъ да се счита за прѣдставка на думата и кога не, защото нѣма за това точно опрѣдѣлени правила. За сега въ това отношение можемъ да укажемъ само на слѣдующитѣ правила, които показватъ, кога да се счита прѣдлогътъ за прѣдставка на думата:

а) Прѣдлозитѣ: *про, пре, о, раз* въ Ръсенскія говоръ никога не се употребяватъ отдѣлно отъ думитѣ, а винаги се считатъ за прѣдставки на думата, която прѣдшествуватъ.

б) Прѣдлозитѣ, щомъ прѣдшествуватъ непосредственно глаголи, считатъ се въ този говоръ винаги за прѣдставки, напр.: *разгледа, прегледа, нагледа, отгледа, догледа, надгледва, пригледа, огледа* и пр.

в) Прѣдлозитѣ, които се срѣщатъ непосредственно прѣдъ отглаголнитѣ сжществителни имена, прѣдъ прилагателнитѣ, станали отъ

причастия и прѣдъ самитѣ причастия, считатъ се за прѣдставки, само ако сж били такива и въ глагольтъ, отъ който тѣзи думи сж произведени, напр.: прѣглед, прѣлез, рѣзсад, прѣоцеп, прѣгледванье, расфѣрлѣанье, избиец, завиен, надигран, подпрен и пр.

г) Прѣдлогътъ *по*, когато е употребенъ прѣдъ нѣкою дума, както и *най*, за означение степента за сравнение, винаги се счита за прѣдставка на тая дума, какъто часть на рѣчьта и да бжде та.

Освѣнъ тѣзи случаи, като не е възможно точно да се опрѣдѣли, кога именно се употребяватъ прѣдлозитѣ като прѣдставки въ думитѣ, ще се ограничимъ тука да кажемъ само това, че изобщо въ всичкитѣ случаи, когато въ другитѣ нарѣчия отъ българския езикъ прѣдлозитѣ се считатъ за прѣдставки, считатъ се за такива и въ Рѣсенския говоръ, съ исключение на нѣкои случаи въ нарѣчията.

2. Общото правило за прѣдлозитѣ, които стоятъ прѣдъ думитѣ, не като тѣхни прѣдставки, а като отдѣлни думи — е това, че когато тѣ стоятъ прѣдъ сжществителни и прилагателни имена, прѣдъ мѣстоимения, причастия и нарѣчия, не се съединяватъ съ тѣхъ и не влияятъ върху ударението на думитѣ отъ тѣзи части на рѣчьта, освѣнъ въ горѣпоменуванитѣ случаи, когато се считатъ за тѣхни прѣдставки (глед. букв. *а*, *в* и *г*). Но отъ това общо правило има исключения, когато прѣдлогътъ се съединява съ думата, която прѣдшествува и влияе върху поставянieto на ударението ѝ, което въ подобни случаи мнгува върху самиятъ прѣдлогъ, ако думата, прѣдъ която стои прѣдлогътъ, е едносложна или двусложна. Ние ще се опитаме да изброимъ тука по-долу тѣзи исключения отъ общото правило.

а) Когато двѣ еднакви думи сж свързани помежду си съ прѣдлогъ, който показва извѣстно отношение между тѣхъ, то прѣдлогътъ, относително ударението, съединява се съ тѣхъ, и така се образува една сложна дума, въ която прѣдлогътъ се счита само като отдѣленъ слогъ. Когато послѣдната отъ тие съединени думи се случи едносложна или двусложна, то ударението, споредъ общото правило, прѣминува върху прѣдлогътъ, а самитѣ думи оставатъ безъ ударение. Послѣдната дума не губи ударението си, само ако е трисложна, или многосложна, което твърдѣ рѣдко се случва. *Примѣри*: еден-пó-еден, еден-дó-други, рѣка-зá-рѣка, парче-пó-парче, троо-пó-троо (троха = малко), малу-пó-малу, леба-

пó-лека, нива-дó-нива, сноп-дó-сноп; кой-óт-кой пó-убай, коса-зá-коса, брада-зá-брада; от кѣде-дó-кѣде и пр.

б) Когато се случи да прѣдшествува нѣкой прѣдлогъ пълната форма отъ винителенъ падежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимения, то всѣкога прѣдлогътъ се съединява съ тѣзи мѣстоимения, и тъй като тѣ биватъ само двусложни или едносложни, и ударението, споредъ общото правило, прѣминува всѣкога върху прѣдлогътъ, а пъкъ самитѣ мѣстоимения оставатъ безъ ударение; напр.: прѣд-мене, дó-тебе, зá-него, óт-нѣа (нея), пó-нас, кóн-вас, зád-ними, прекý-ними и пр.

Забѣлѣжка. Исклучение отъ това правило съставляватъ само сложнитѣ прѣдлози: поради, заради, намѣсто и нѣкой други, които не се съединяватъ съ тѣзи мѣстоимения, ако и да ги прѣдшествуватъ, напр.: зáради ними, пóради вас, намѣсто него, намѣсто нѣа и пр. Тѣзи прѣдлози, освѣнъ това, не се съединяватъ съ нивоя друга дума, прѣдъ каквато и да стоятъ.

в) Когато прѣдлозитѣ стоятъ прѣдъ нарѣчията, обикновенно не се съединяватъ, но има и много нарѣчия, що се съединяватъ съ прѣдлозитѣ, които ги прѣдшествуватъ. Тѣзи случаи ще се уважатъ пó-долу.

Забѣлѣжка. Прѣдъ въпросителнитѣ нарѣчия, както и прѣдъ въпросителнитѣ мѣстоимения, каквато прѣдлогъ и да стои, не се счита за тѣхна прѣдставка, и не се съединява съ тѣхъ по ударение, напр.: на кѣде, от кѣде, от кога, дó кога, от ко́уку, до ко́уку; както и: от ко́го, за какви, от ко́укав и пр. Въ това отношение Рѣсенскиятъ говоръ се отличава отъ другитѣ говори и нарѣчия отъ българския езикъ, които въ този случай считатъ прѣдлозитѣ, които прѣдшествуватъ нарѣчията, за прѣдставки.

г) Когато прѣдлозитѣ стоятъ прѣдъ съществителни нечленувани имена, които се употрѣбаватъ въ прѣдложението като обстоятелственни думи за мѣсто, врѣме, начинъ на дѣйствиe и цѣль, то твърдѣ често се съединяватъ съ тѣхъ по ударение въ една дума.

Но, понеже всѣки прѣдлогъ си има особено значение и особенъ свой характеръ, то за съединението на прѣдлозитѣ съ думитѣ въ послѣднитѣ два случая (бук. в и г), — сир. когато стоятъ прѣдъ нарѣчия и прѣдъ съществителни нечленувани имена, употрѣбени съ прѣдлогъ като обстоятелственни думи въ прѣдложението (като нарѣчия) — не може да се даджътъ изобщо за всичкитѣ прѣдлози едни и сщи правила, а трѣбва да се разгледа всѣки прѣдлогъ отдѣлно, и да се опрѣдѣли, при какви обстоятелства той се съединява относително ударението съ името и нарѣчието, които прѣдшествува. За тая цѣль ние ще разгледаме тука само пó-главнитѣ прѣдлози.

Забѣлѣжка 1. За да може да съществува съединение мѣжду прѣдлогътъ и съществителното име, което служи за обстоятелствена дума въ прѣдложението, трѣбва съществителното да не е членувано, защото въ противенъ случай съединението се разваля и прѣдлогътъ удържа своето особно положение, напр.: низ-река плыват едно дърво, но: низ *рѣката* плываше дърво; нашата-куйкъа е над-нѣт, но: нашата-куйкъа е над *нѣтот* и пр.

Забѣлѣжка 2. При долунаведенитѣ примѣри ще се стараемъ да избираме пове-
чето такива съществителни имена, които сж едносложни или двусложни, защото на
тѣхъ най-добрь личи съединението съ прѣдлогътъ, понеже ударението минува на самиятъ
прѣдлогъ, и тогава ударението е за всѣкого ясно. Трѣбва обаче да се помни, че, при
даденитѣ условия, съединението съществува и тогава, когато съществителното име
е трисложно или многосложно; само че ударението въ такъвъ случай, като слѣдва общото
правило, не минува на прѣдлогътъ, а се стрѣми да заеме обикновенното си мѣсто, сир.
третиятъ слогъ отъ краятъ на думата, напр. преку-лѣвада (а не преку лѣвада),
околу-плѣнина (а не околу плѣнина), над-водѣйница, под-брало, на-гьражиди
(керамиди) и пр.

На.

Споредъ общото правило, прѣдлогътъ *на*, когато стои прѣдъ
съществителни и прилагателни имена, прѣдъ мѣстоимения, при-
частия и нарѣчия, не се съединява съ тѣхъ относително ударе-
нието. Като изключение отъ това общо правило трѣбва да се забѣ-
лѣжатъ слѣдующитѣ случаи, въ които този прѣдлогъ се съединява
съ нарѣчията и съществителнитѣ имена:

а) Когато прѣдлогътъ *на* стои прѣдъ *нарѣчията*: 1) *за начинъ*
на дѣйствието, които отговарятъ на въпросъ *какъ?* и то въ слѣдую-
щитѣ: *напорки* (той го изгледа *напорки*, сир. въ упоръ или
искриво), *насамо*, *на-яве*, *на-соне*, *надве*, *натри*, *напреку*,
наново на-вевто (вѣхто), *накриву* и пр.; 2) *количественното*
нарѣчие еднош — *наеднош*; 3) *за мѣсто*, които отговарятъ на
въпросъ *къдѣ?* или *накъдѣ?* като: *надвор* (вънъ), *напред*, *назад*,
наблизу, *надалеку*, *набколу*, *нанікъде*, *настреди* и пр.*).

б) Прѣдлогътъ *на* се съединява съ съществителнитѣ имена,
които служатъ въ прѣдложението за обстоятелствени думи, когато
тѣ не сж членувани и когато прѣдлогътъ стои прѣдъ тѣхъ и то
въ слѣдующитѣ случаи:

1) Когато името, което е употрѣбено съ прѣдлогътъ *на*, озна-
чава начинъ на дѣйствието и отговаря на въпросъ *какъ?* Напр.: го
крѣнав *на-ръце*; го пречѣкаа попѣтаго *на-нодзе*; *на-нос*, *на-врат*,
одвай му побегна; ягне са пѣчит *на-ръжен*; нѣкни зѣдов
троо пѣри *на-заем*; кбо г' ѹдриле (кога го удариле) паднаѹ *на-
плещи*; скѣкна *на-нодзе*; го зѣде *на-очи*; си крена (дигна) пѹшка
на-рамо; го занѣсоо *на-кола*; му зборвеше *на-шака* и пр.

2) Когато името, което е употрѣбено съ прѣдлогътъ *на*, озна-
чава *мѣсто*, гдѣто прѣдметътъ пада, или се отправява, гдѣто се

*) *На-важо*, *на-тажо*, *на-ѡнамо* не се употрѣбаватъ въ Рѣсенскитѣ гьворъ,
а вмѣсто тѣхъ се употрѣбаватъ слѣдующитѣ нарѣчия съ прѣдлогътъ *кон*: *конака* (кон-
ѡвака), *кѡн-така*; не се употрѣбаватъ и думитѣ: *на-горе*, *на-долу*, а вмѣсто тѣхъ
се говори: *ѹгоре*, *ѹдолу*; сжщо така и вмѣсто: *на-напред*, *на-назад* се говори просто:
напред, *назад* или пъкъ: *кѡн-напред*, *кѡн-назад*.

върши нѣщо, или гдѣто лицето отива съ *цѣль* да извършва нѣщо. Въ всичкитѣ подобни въпроси името отговаря на въпросътъ *къдѣ?* Напр.: паднав *на-земля*; ойде *на-войска*; тѣргнау д'ойт (да ходит) *на-дърва*; Рада ошла *на-вода*; Беле сейт *на-дукъан*; татко въойт (ке ходит) *на-назар*; я крѣнау таблата *на-глаа*; го владѣ весот (фесътъ) *на-нишан*; са цѣниу да работат оваа-година *на-бавча*; ката-сѣбота *на-бана*; го опекле ягнето *на-вурна*; град градила самовила ни *на-небо*, ни *на-земя*; излези, бабо, *на-врата*; са качи *на-диван*, *на-чардак*; детено ойт (ходит) *на-даскау*; со баикот излезе *на-скеле*; го тбари *на-кола* и пр.

Надъ.

Прѣдлогътъ *надъ*, кога е прѣдъ нарѣчията, не се съединява съ тѣхъ, а сжщо и когато е прѣдъ сжществителни имена, прѣдъ мѣстоимения (освѣнъ прѣдъ пълната форма отъ вин. пад. на лич. и възврат. мѣстоимения). Прѣдъ причастията кога се срещне, съединява се съ тѣхъ, само ако е прѣдставка, сир. ако го е имало въ глаголътъ, отъ който е произлѣзло причастието, а въ противенъ случай не се съединява, напр.: *Надираниот-чеек* са лютит; но: над пиян чеек не смей-са; над опран (отепан) — чеек не-навѣждай-са; над уморѣн-чеек не-запйрай-са и пр.

А когато прѣдлогътъ *над* се употрѣбява прѣдъ сжществителни нечленувани, които служатъ въ прѣдложението като обстоятелствени думи за *мѣсто*, и отговарятъ на въпросъ *къде*, то се съединяватъ съ името, прѣдъ което стоятъ, напр.: *Над-село* дѣрво високо такви-луйгѣ ко (како) тебе *над-пѣт* и *под-пѣт* са набждат; но и то трѣбва да се забѣлѣжи, че твърдѣ нарѣдко се срѣща този прѣдлогъ прѣдъ сжществително нечленувано, а обикновенно се употрѣбява прѣдъ членувани сжществителни имена, а щомъ името е членувано, съединение на прѣдлогътъ съ името неможе да има.

Отъ.

Като исклучение отъ общо правило, прѣдлогътъ *отъ*, когато стои прѣдъ нѣкои нарѣчия и сжществителни имена, съединява се съ тѣхъ при слѣдующитѣ случаи:

а) Съ нарѣчията се съединява: 1) Когато нарѣчието е *мѣстно* и отговаря на въпросъ *отъ къдѣ?* Напр.: отнадвор, отнѣтре, одзгора, одзола, оттамо, одонома, оттава, (от-тжде), одувде (от-овжде), одънде, (което не е все едно съ *одонде*, защото значи

от-онжде и дѣйствително, често се произнася и *одонжде*); 2) Съ слѣдующитѣ нарѣчия за *връме*, които означаватъ още и *порядѣкъ* и отговарятъ на въпросъ *отъ кога?* Напр.: *отпърво*, *отнапред*, *отсетне*, *отсега*, *одамна* (отдавна); 3) Съ *количественното* нарѣчие *отеднош*; 4) Съ нѣкои нарѣчия за *начинъ на отпѣствие*, които отговарятъ на въпросъ *какъ?* Напр.: *от-ново*, *от-нафоу* (нафол — прѣструвка, като: лѣгнала бѣуна отнафоу), *отпреди*, *отзади* (отспреди, от-зади), я свѣршив колата *отпреди* и др. так. Впрочемъ двѣтѣ послѣдни нарѣчия обикновенно се считатъ за мѣстни и отговарятъ на въпросъ *отъ кѣде?*

Що се касае до другитѣ нарѣчия: *врѣменни*, *качественни*, *количественни*, *въпросителни* и др., ако и да ги прѣдшествува често пѣти прѣдлогътъ *от*, но не се съединява съ тѣхъ, напр.: *отъ ўтре*, *отъ лѣни*, *отъ вчѣра*, *отъ малу*, *отъ многу*, *отъ побѣке*, *отъ тоубу*, (от тоукѣ-време не-си-ми-дошоу на-гости), *отъ оноубу* *лъуйгѣ* (от оноубу-лъуйгѣ) *како-не-са-найде-некой* да му *поможитъ?*

б) Съ *сщественнитѣ* нечленувани имена, прѣдъ които стои, прѣдлогътъ *от* се съединява:

1) Когато тѣ служатъ въ прѣдложението за *обстоятелствени мѣстни* думи и отговарятъ на въпросъ *отъ кѣде?* Но и въ този случай, за да има съединение, трѣбва прѣдлогътъ *от* да има значение на *мѣсто или точка за отправление* и да показва движение или възвръщание отъ такова мѣсто, гдѣто *человѣкъ* е *отишелъ* съ *цѣлъ* да *върши нѣкоя работа*; напр.: *са вратив от-назар*, *от-дукъан*; *си дѣйдов от-дѣрва*, *от-църква*; *той си грѣйт* (грѣдит) *от-лозѣе*, *от-нива*; *жените си дѣйдоо от-река*, (разбира се гдѣто ходили да *ператъ*); *повея вѣтър от-море*; *пѣкрена камен от-земѣи* и пр. Но когато прѣдлогътъ *от* прѣдшествува такива *обстоятелствени мѣстни думи*, които сѣ *собствени имена*, то пакъ не се съединява съ тѣхъ, напр.: *вчѣра си дѣйдов от Рѣсен*; *Андон е от Стѣнѣе*, *е Нѣкола* — *от Крушѣе*; *зѣдовме писма от Сѣлун*, *от Прилеп*, и *от Вѣден*.

Също така нѣма съединение, когато *сщественното*, прѣдъ което стои прѣдлогъ *от*, служи за *допълнение* въ прѣдложението и отговаря на въпросъ *отъ що?* или *отъ какво?* Напр.: *Одошо-са-е стѣрило ова-блато?* — *От-река*. *Одѣшо-е напреена* (напраена) *лопатата?* — *От жѣлезо*. *Стѣян ке му дайт братѣси дѣѣ* и *от нѣви*, и *от лѣзѣа*, и *от кѣйкѣа*, и *от сѣ-нещо*.

2) Когато прѣдлогътъ *от* означава *дигане*, *отнимание* на нѣщо, напр.: *му го зѣде нѣжот от-ръце*; *го крѣна лѣбот от-*

софра; и (ги) собу чевлите *от-подзе*; му го ѝзвай (извади) лебот *от-уста* и пр.

3) Когато сжществителнитѣ имена, прѣдъ които стои прѣдлогътъ *от*, служатъ като обстоятелственни думи за начинъ на дѣйствието, и отговарятъ на въпросътъ *какъ?* Напр.: оваа-работа му грѣйтъ нему *от-ръце*; овие-зборой ти и (ги) вѣлъа *от-сърце* или *от-сѣ-сърце*; го побанив да седнитъ *от-стърна*; синбой-му го истѣраа Митрета *от-куйкъа* надвор; снеготъ са ѹрна *от-куйкъа* и сѣтне са стопи и пр. Тука въ послѣднитѣ примѣри се пита *какъ?* или *отъ кждѣ?* но се обръща внимание главно върху начинътъ, какъ се е извършило дѣйствието, и за това има съединение; но когато въ сжщитѣ тѣзи фрази се иска да се обърне внимание не върху самиятъ начинъ на дѣйствието, а върху мѣстото, отъ гдѣто е произлѣзло дѣйствието, сир. ако имената, прѣдъ които стои прѣдлогътъ *от*, отговарятъ не на горнитѣ въпроси: *какъ* и *отъ кждѣ*, а на въпроситѣ: *отъ що* или *отъ какво*, то въ такъвъ случай съединение не може да има. Така напр., ако се каже: Иванъ падна отъ вѣрба, то тогава се обръща вниманието на слушательтъ върху думата *вѣрба*, сир. върху мѣстото, отъ гдѣто Иванъ падналь, като му се дава да разбере, че именно отъ вѣрба падналь, а не отъ стълба или отъ брѣгъ и пр.; а когато се каже: Иванъ падна *от-вѣрба*, то съ това се обръща вниманието на слушательтъ върху самото падание на Ивана.

До.

Прѣдлогътъ *до* се съединява съ твърдѣ малко нарѣчия прѣдъ които стои, и то: 1) съ слѣдующитѣ *врѣменни*: дѣ-сега, дѣпърва (тепърва), дѣвечер, или довѣчера и 2) съ слѣдующитѣ *мѣстни*: дѣведе, дѣнде, дѣ-тува, дѣтамо, дѣномо, дѣ-надвор, дѣ-стреде и др. нѣкои.

Когато този прѣдлогъ стои прѣдъ сжществителни нечленувани, съединява се съ тѣхъ само тогава, ако служатъ въ прѣдложението за обстоятелственни думи за *мѣсто* и отговарятъ на въпросъ *до кждѣ?* Напр.: го ѝзгледа отъ-вѣрв (вѣрхъ) *дѣ-корен*; пуѣциѹ брада *дѣ-пояс*; запрѣгнала бели-рѣкаи *дѣ-лапти* (лакти); си я обстригоѹ вѣсата *дѣ-кожа*; напрееме каудърма отъ-сокакъ *дѣ-куйкъа*. Трѣбва да се забѣлѣжи обаче, че съвсѣмъ на рѣдко се употрѣбява този прѣдлогъ прѣдъ сжществителни нечленувани, но гдѣто се употрѣбява и ако отговаря на въпросътъ *до кждѣ*, непрѣмѣнно се съединява съ сжществителното. Най-често прѣдлогътъ *до* се употрѣбява

прѣдъ сѣществителни членувани и въ такъвъ случай не се съединява съ сѣществителното, напр. дѣйдов до сѣлото; слѣгов до рѣката (рѣдко: дѣ-река); си лѣгнав до ѳгнот; са приѣближив до нѣвата; стѣгнав до вѣрвот и пр.

За.

Прѣдлогътъ *за*, когато стои прѣдъ нарѣчията, не се съединява съ тѣхъ по ударение, както не се съединява съ всичкитѣ други думи, прѣдъ които стои, ако не е тѣхна прѣдставка. Отъ това правило се исключаватъ слѣдующитѣ случаи:

1) Когато *за* стои прѣдъ сложнитѣ *сьюзи*, които сж станали отъ този прѣдлогъ и мѣстоимения, като напр. *зѣщо*, *зѣтоо* (за това), *занѣоцо* (за нищо или като руското *ни за что*); но когато стои прѣдъ мѣстоимения, а не прѣдъ сьюзи, то не се съединява, напр.: *зѣщо?* — Така; но: *за що* збѣрвите? — За жѣто. Впрочемъ тая разлика твърдѣ мѣчно може да се схване въ говорението, тѣй като, както *зѣщо*, така и *за що*, като въпросителни, съединяватъ се съ глаголътъ и др. думи, къмъ които се отнасятъ, та често губятъ ударението си, като влизатъ въ съставътъ на сложната дума, или пъкъ, вслѣдствие на това съединение, ударението и въ единиятъ и въ другиятъ случай, може да падне върху послѣдниятъ слогъ *що*. По тая причина, види се, въ Рѣсенскиятъ говоръ, за да се прави разлика въ говорението между сьюзътъ *зѣщо* и мѣстоимението *за що*, образувало се е мѣстоимение *ѳщо* вм. *що* въ мѣстоимението *за що* и така се произнася *за ѳщо* или скратено *з' ѳщо* (зѣщо) вм. *за що*. Напр. *защѣ-дойде на-пазар?* — За рѣбота; но: *за-оцо-гѣвати вѣлот?* — За-рѣгой или за-ѳпашка; *з' ѳщо-тѣ-вати той*, *кѣо са зѣвите?* — *Зѣ-коса*; но *защо-тѣ-вати той тѣмо?* — *Зѣщо* (вм. *защото*) *ѣмав да му дѣам пѣри и пр.* Пѣ-добрѣ личи това, когато прѣдлогътъ *за* е употрѣбенъ прѣдъ мѣстоименията: *тѣй*, *тѣа*, *тѣо* (това); напр. *За коѣ-дете ти кѣжвеше той?* — *За ѳва*, *за ѳна*, *за тѣо*. *Зѣщо-тѣ-каза тѣка?* — *Зѣтоо* ми *кѣза*, *за да чѣеш ѣ-ти*.

2) Когато прѣдлогътъ *за* стои прѣдъ такива сѣществителни нечленувани, които се употрѣбаватъ въ прѣдложението, като обстоятелственни думи *за начинъ на дѣйствието* и отговарятъ на въпроситѣ: *какъ?* *защо?* *за какво?* При това прѣдлогътъ *за* означава хватание, дърпане за нѣщо, грабване на нѣщо. Напр.: са вѣтия (хватиха) *зѣ-рѣце*; го пѣведе *зѣ-рѣка*; ѳвчарот я вѣти ѳвцата *зѣ-нога*; кѣчето ке го вѣтеше *зѣ-очи*, ко ще беше *наведен*;

мечката я вързват *за-нос*; даскалот и търгат децана *за-уши*; коо да играат бро са ващаат *за-пояс*; коо го ватия, еден *за-коса*, други *за-брада*; еден *за-гуша*, други *за-нодзе*, тѣки му върлия еден *убав кѡтек*; баба раздаде пчѣйнца *за-душа* и пр. Въ всичкитѣ горѣприведени примѣри се пита: за какво нѣщо е хванало или държало лицето, но въ сжщностъ истинскиятъ въпросъ е: какъ е хванало, по какъвъ начинъ е хванало? Само въ послѣдния примѣръ обстоятелственната дума показва *цѣль* и отговаря на въпросътъ *защо* или съ каква *цѣль* е раздала баба пченица? — За спасение на душата, или *за-душа*.

Задъ.

Прѣдлогътъ *зад* се съединява 1) Само кога стои прѣдъ врѣменнитѣ нарѣчия: *завчера* (*зад-вчора*) и *задутре* а 2) Когато стои прѣдъ сжществителни нечленувани, които служатъ въ прѣдложението като обстоителствени думи за *мѣсто* и отговарятъ на въпросъ *къдѣ*? Напр.: *жабата се скрѣла зад-врата*; *сметот го върлив зад-куйкъа*; *волот го вързале зад-племна*; *вѡдата тѣчеше зад-бавча*; *са задскрив зад-круша*; *от стѹд му ѡшло зад-новти* (ногти); и *ѡтерале гѡйдата дѹри зад-симор* и пр. Но когато въпросътъ не е *къдѣ*? а се пита: *задъ що* именно или *задъ какво* нѣщо? — то въ такъвъ случай и да се отговори съ сжществително нечленувано, прѣдъ което стои прѣдлогътъ *зад*, този прѣдлогъ не се съединява съ сжществителното, напр.: *зад-ощо-са-задскри*? — *зад куйкъа*, *зад камен* и пр. *Зад-ощѡ-легна*? — *Зад круша*, *зад собба* и пр. *Зад ощо-гѡ-владе*? — *Зад врата зад река*, *зад цѣрква* и пр. И този прѣдлогъ обикновенно се туря прѣдъ членувани сжществителни имена, та за това нарѣдѡ се срѣща съединенъ съ думитѣ, които прѣдшествува.

По.

Прѣдлогътъ *по* се съединява: 1) съ всѣка дума, каквато частъ на рѣчьта и да е, ако стои прѣдъ нея *като частица за означение на сравнителна степенъ*, напр.: *пѡка* (*пѡ-вака*), *пѡ-така*, *пѡ-вамо*, *пѡ-тамо*, *нѡ-троо*, *пѡйке*, *пѡ-нѣтре*, *пѡ-надвор*, *пѡ-горе*, *пѡ-долу*, *пѡ-близу*, *по-далеку*, *пѡ-напред*, *пѡ-назад*, *пѡ-арно*, *пѡ-лошо*, *нѡ-умен*, *пѡ-учен* и др. так. 2) съ слѣдующитѣ нарѣчия за *мѣсто*: *пѡ-надвор* (въ смисль повънъ, по себе си), *пѡ-стреле*, *пѡ-край*, *пѡ-мегю*, *по-мѣшички*, *пѡ-що-зашѡ* (я продадов *стоката пѡ-що-зашѡ*) и пр. 3) съ такива сжществителни нечленувани,

които служатъ въ прѣдложението като обстоятелствени думи за начинъ на дѣйствието и отговарятъ на въпросъ *какъ?* или по-точно — *по що?* *по какво нѣщо?* Напр.: яс си дѣйдов *по-суо*, а сто-ката я пущив (вм. испратихъ) *по-вода*; той го удри *по-уши*, *по-лице*, *по-глаа*, *по-очи* и пр.; са соблече *по-елек*; играше *бро по-чѣрати*; той и зѣме бѣт *по-минтан*; я владѣ змѣята в пазува *по-голо*. Въ по-вечето подобни случаи прѣдлогътъ *по* означава движение на нѣщо по повърхността на нѣкой прѣдмѣтъ.

Подъ.

Този прѣдлогъ, освѣнъ онѣзи думи, въ които той е прѣдставка, и освѣнъ зъ случай когато стои прѣдъ пълната форма отъ винит. падежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимения, съ други думи не се съединява. Като исключение отъ това правило, той се съединява само съ такива съществителни нечленувани имена, които служатъ въ прѣдложението като обстоятелствени думи за начинъ на дѣйствието и за мѣсто и отговарятъ на въпроситѣ: *какъ?* и *къдѣ?* Напр.: сакат да го имат секога *под-рѣка*; го скри камчето (каменчето) *под-ѣзик*; си владѣ камен *под-глаа*; и закопа парите *под-куйкъа*; нѣрачот нѣрна *под-вода*; тѣй-воу ѹще не-ѣ-биу *под-ярем* и пр. Но когато има логическо ударение върху съществителното, сир. когато говорачътъ иска да обърне вниманието на слушателятъ не върху начинътъ на дѣйствието, или върху смисълта на цѣлото прѣдложение, а само върху прѣдмѣтътъ, който означава името, тогава съединение на прѣдлогътъ съ името не може да има, защото въпросътъ вече не е *къдѣ?* или *какъ?*, а се пита: *подъ що?* или *подъ какво?* Напр.: кѣй-и (ги)-закопау парите? — *Под-куйкъа*; но: *под-що-и-закопау парите?* — *Под куйкъа*, *под камен*, *под каца*, *под бѣчка* и пр.

Предъ.

Прѣдлогътъ *пред*, когато стои прѣдъ съществителни нечленувани имена, които служатъ въ прѣдложението като обстоятелствени думи за мѣсто и отговарятъ на въпросъ *къдѣ*, съединява се съ тѣхъ, напр.: седнавме *пред-куйкъа*; са запреле *пред-врата*; го тѣраше *пред-койкъа*; той одеше *пред-кола*; гробищата са *пред-църква*; излегоо да го пречекаат бѣгот *пред-село*; му побегна заякот *пред-очи*; са курдисау Наум влаот *пред-дукъан* и канит муцѣрии и пр.

Срѣдъ и срѣди.

Също така и прѣдлогътъ *сред* или *среде* не се съединява съ думитѣ, прѣдъ които стои. Исклучение отъ това правило се прави само за сжществителнитѣ нечленувани имена, които служатъ въ прѣдложението като обстоятелствени думи за *мѣсто* и *врѣме* и отговарятъ на въпроситѣ: *къдѣ?* и *кога?* Напр.: течѣйт-вода стѹдена *пострѣд-село* Върбани: *стрѣд-куйкъа* постелѣа послана; са ѣспреѹ (исправилъ) тѣлѣальотъ *стрѣд-пазар* да вѣкат; са запреле на *стрѣд-пѣт*; *стрѣд-море* плѣватъ гѣмия; *стрѣд-лето* бѹна лѣгнала; *стрѣд-зима* било, кѹо са вратиѹ; *стрѣд-ден* му са украдиле пѣрите; *стрѣд-месец* дѹшоѹ да си го сѣкатъ ѣкотъ и пр. Също така се употрѣбѣва и прѣдлогътъ *пѹстред*, *стрѣде* и *пѹстрѣде*, само съ тая разлика, че *стрѣде* и *пѹстрѣде* не се употрѣбѣватъ прѣдъ пѣлната форма отъ винителенъ падежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимения, а само прѣдъ нечленувани сжществителни, които служатъ като обстоятелствени думи за *мѣсто* и *врѣме*; напр. во *стрѣде-зима*, во Колѹжега: *стрѣде-пѹсти* божѣкѹи; си го бѹстанѣ (бѹставих) мѣжкѹтѹ-дете во *стрѣде-куйкъи* на рѹбѣзина; *стрѣде-море* джѹнджѹле (гѣтанка).

Но когато прѣдлогътъ *сред* или *среде* прѣдшѣствува собствени имена, не се съединява съ тѣхъ, вѣроятно за това, защото собственитѣ имена, като извѣстни, считатъ се като членувани; напр.: са запѣлила ѣдна кѹйкъа *сред* Рѣсен; дѹкѣанотъ му е *сред* Сѹлун; бѣвчѣта нѣгоѹ е *сред* Стѣмѹѹ и др. так.

„Прѣкѹ“.

Прѣдлогътъ *прекѹ* въ Рѣсенскитѣ говорѹ се употрѣбѣва въ значение на *прѣзъ*, *чрѣзъ* и, когато се намира прѣдъ сжществителни (членувани), прилагателни, мѣстоимения (освѣнъ прѣдъ винит. пад. пѣлната форма отъ личнитѣ и възвратното мѣстоимения), прѣдъ причастия и нарѣчия, не се съединява съ тѣхъ. Отъ това правило прави исклучение само нарѣчието *прекѹ-трупа* (въ значение на *безразборно*, прѣзъ просѹто), и когато този прѣдлогъ стои прѣдъ сжществителни нечленувани, които служатъ въ прѣдложението като обстоятелствени думи за *мѣсто* и отговарятъ на въпросъ *къдѣ?* Напр.: кѣй-и-ѹтера ѹвцѣите? — *Прекѹ-ниѣа*, *прекѹ-мѣѣада*, *прекѹ-пѣанима*; змѣѹв (змеѣ) прѣлѣтѣѹ *прекѹ-море*; го прѣскокѣна *прекѹ-гѣлаа*; прѣплѣѣвало стѣдѹто *прекѹ-река*. Но и този прѣдлогъ тѣврдѣ нарѣдѹко се употрѣбѣва прѣдъ сжществителни нечленувани и то

повече въ пѣснитѣ, а въ разговорѣтъ почти всѣкога се употрѣбава прѣдъ членувани съществителни имена, та за това въ такъвъ случай нѣма съединение; напр.: прѣминаѹ прѣку мѣстот, прѣку рѣката; са прѣвърли прѣку плѣтот и пр.

„Спроти“.

Прѣдлогътъ спроти въ Рѣсенскиятъ говоръ се употрѣбава въ двѣ значения: 1) въ значение на стариятъ прѣдлогъ *сжиротивъ* (отъ който има и нарѣчие *спрѣтия* или *спрѣтивъ*) и 2) въ значение на прѣдлогътъ *споредъ* (съобразно съ, прилично на). Заради това, когато този прѣдлогъ се случи да стои прѣдъ пълната форма отъ винителенъ падежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимения, ако е употрѣбенъ въ значение на *сжиротивъ*, съединява се съ тѣхъ и се произнася: спротѣ-мене, спротѣ-тебе, спротѣ-нѣа, спротѣ-него, спротѣ-ними и пр.; нѣ-стой *спротѣ-мене*; ке са вѣта на брото *спротѣ-тебе*. Но когато този същиятъ прѣдлогъ стои прѣдъ тѣзи мѣстоимения, а е употрѣбенъ въ смисълъ на прѣдлогътъ *споредъ*, тогава не се съединява съ тѣхъ; напр. ке бѣраме (тѣрсимъ) бртак *спрѣти нас* (сир. като за насъ хора); *спрѣти нѣго* арно е мѣстото, кѣй що са главиѹ; *спрѣти васъ*, дѣмек, нѣе трѣбит да изѹмриме (сир. по ваше мнѣние, споредъ васъ) и пр.

Употрѣбава се този прѣдлогъ съединенъ и съ съществителни нечленувани, употрѣбени като *обстоятелствени мѣстни думи* въ прѣдложението, но твърдѣ рѣдко и то пакъ, кога е поставенъ въ смисълъ на *сжпротивъ* (на среща), напр. Зѣстанав *спротѣ-соунце*; нѣму му беше *спротѣ-глаа*, що се веселеше тоѹку снощи.

Спроти се употрѣбава въ Рѣсенскиятъ говоръ вмѣсто горнобългарското *срещу*, напр. намѣсто: въ събота срещу неделя, казва се: в' събота спрѣти неделя. Въ този случай *спрѣти* отговаря на руската дума *наканунъ* и, защото е употрѣбено прѣдъ такива имена, които се считатъ като собствени, не се съединява съ тѣхъ, макаръ да сж тѣ нечленувани; напр. спрѣти стрѣда, спрѣти Бѣжикъ, спрѣти пѣтокъ, спрѣти вторникъ и пр.

Безъ.

Прѣдлогътъ *безъ* се съединява винаги съ съществителното нечленувано име, прѣдъ което стои, каквото мѣсто и да заема въ прѣдложението това име; напр. бѣз-пари, бѣз-ум; остѣнало бѣз-татко и бѣз-майка сѣраче; мъж бѣз-пари и кѹйкъа бѣз-

жена за нищо не-са и пр. Въ други случаи, ако не е прѣдставка въ думата и ако не стои прѣдъ пълната форма отъ винителенъ падежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимения, този прѣдлогъ, прѣдъ каквато дума и да стои, не се съединява съ нея по ударение, а запазва отдѣлното си положение отъ думата.

При.

Въ противоположност на *без*, прѣдлогътъ *при* не се съединява съ никое отъ съществующитѣ (членувани или нечленувани) имена, нито съ прилагателнитѣ, причастията и мѣстоименията, прѣдъ които стои. Исклучение отъ това прави само кога стои прѣдъ пълната форма отъ личнитѣ и възвратното мѣстоимения (винит. пад. и за двѣтѣ числа и тритѣ рода). А когато прѣдлогътъ *при* стои прѣдъ нарѣчия, то се съединява само съ нѣкои отъ *врѣменнитѣ*, като напр. *прѣвечер*, *прѣвечер прѣзори* и др. и съ нѣкои отъ тѣзи, които показватъ *начинъ на дѣйствиe*, като напр. *прѣлично*, *прѣбрано* и др. нѣкои такива.

„Кърз“.

Този прѣдлогъ е малко употребителенъ, но се срѣща въ смисълъ на *пуръзъ*. Той се съединява само съ личнитѣ и възвратното мѣстоимения (пълната форма отъ винит. пад. за двѣтѣ числа и тритѣ рода), когато стои прѣдъ тѣхъ и съ нѣкои съществителни имена, употребени въ прѣдложението като обстоятелствени думи за *мѣсто* и които отговарятъ на въпросъ *къде?* Напр.: *кърз-лозиe*, *кърз-нива*; и пущивъ козите да поминатъ *кърз-нива*; гюпките бѣдоо (отидоха) да питаатъ (просиятъ) *кърз-село*; *вистина?* — *кърз-кланик* (вм. *кърста-ми*)*. Впрочемъ трѣбва да се забѣлжи, че обикновенно вмѣсто *кърз* се говори въ сжщийтъ смисълъ *низ*, и въ послѣдно врѣме прѣдлогътъ *кърз* почти е излѣзълъ изъ употребленне.

Около.

Този прѣдлогъ обикновенно не се съединява съ думитѣ, прѣдъ които стои. Когато се намира прѣдъ пълната форма отъ винит. пад. на лич. и възврат. мѣстоимения, по нѣкога се съединява съ тѣхъ,

*) Когато не искатъ да се кълнятъ наистина, казватъ *кърз-кланик*, вмѣсто *кърста-ми*. Кланникъ или кланикъ (клядникъ) се казва каменътъ, който стои на чело на всѣко огнище и който въ Ръсенско силно се почита, като сж се запазили даже много чърги отъ домашниятъ култъ на огнището отъ старата религия.

като напр. *околу-мене* са собраа дѣцата и ма опѣтвѣ (питаха); никой не са найде *околу-него*; *околу-ними*; *околу-нѣа* и пр.; но се употрѣбѣва по нѣбога и раздѣлно, напр. *околу нѣс* нѣмат нѣ-една кѣйкѣа; *околу вас* ке заградат со плѣт; *околу него* бя (беха) са собралѣ десѣтина пѣи (пси — вучѣта) и пр.

Ако и доста нарѣдко, но се срѣща този прѣдлогъ съединенъ съ сщцствителни нечленувани, които служатъ въ прѣдложението за обстоятелственни *мѣстни* думи, напр.: са завърте *околу-кѣйкѣа*; са растѣрчаа дѣцата *околу-църква*; за да влѣзиш во двѣрот, трѣбит да поминиш *околу-племна* и др. так.

Изъ.

Ако не е употрѣбенъ като прѣдставка, прѣдлогътъ *из* не се съединява съ никоя отъ думитѣ, прѣдъ които стои; даже не се употрѣбѣва и прѣдъ пълната форма отъ винителенъ падежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимения, защото въ този случай въ Рѣсенскиятъ говоръ се замѣнява съ прѣдлогътъ *от*. Но когато стои прѣдъ нѣкои нарѣчия, които показватъ *начинъ на дѣйствиѣ* и отговарятъ на въпросъ *какъ?* съединява се съ тѣхъ, напр.: *изново*, *изотзад* и пр. При всичко че твърдѣ нарѣдко, но се срѣща този прѣдлогъ прѣдъ сщцствителни нечленувани, употрѣбени въ прѣдложението като обстоятелственни *мѣстни* думи и тогава се съединява съ тѣхъ; напр.: той *излезе из-врата* надвор; му са *испуци* кѣйнѣот *из-рѣце*; са *прѣшетав из-пазар* и пр. Впрочемъ трѣбва да се забѣлѣжи, че въ това послѣдното значение прѣдлогътъ *из* все по-вече и по-вече излиза отъ употрѣбленне, като се замѣнява постепенно съ *низ* и *от*.

„Низ“.

Прѣдлогътъ *низ* се употрѣбѣва въ Рѣсенскиятъ говоръ вмѣсто *из* и вмѣсто *прѣзъ*, който е излѣзълъ *изъ* употрѣбленне въ този говоръ и се е замѣнилъ съ прѣдлогитѣ: *преку*, *низ* и *кѣрз*.

Този прѣдлогъ се съединява съ пълната форма отъ винит. пад. на личнитѣ и възвратното мѣстоимения, ако и да срѣща твърдѣ нарѣдко употрѣбенъ прѣдъ тѣзи мѣстоимения; напр.: той *помина* *из-нас* и *никой не-го-виде*; *кѣршумот* *помина из-мене* и *удри* во штицата. Сщцо така се съединява този прѣдлогъ, и кога стои прѣдъ сщцствителни нечленувани имена, употрѣбени въ прѣдложението като обстоятелственни думи *за мѣсто*; напр.:

низ-село вѣрват сѣймени; *низ-пазар* шѣтат Божана; чѣдот ъзлегвит *низ-баджа*; са прѣшетав *низ-бавча*; аждерот ъзлегоу *низ-вода* и пр. Но когато прѣдлогътъ *низ* стои прѣдъ съществително собствено име, не се съединява съ него, или ако и да се срѣщне въ този случай съединенъ, то е въ народнитѣ пѣсни, и трѣбва да се счита за поетическа волностъ, а въ разговорътъ обикновенно съединенъ не се употрѣбява; напр.: *низ Рѣсен* тѣчит вода от Големá-река; *низ Сѣлун* вѣрват *низами*; *Альо-бег* са прѣшетау *низ Орид* (Охридъ) и пр.

„Кон“.

Този прѣдлогъ, освѣнъ кога е прѣдъ личнитѣ и възвратното мѣстоимения (отъ вин. пад. пълната форма), съединява се още и съ такива съществителни нечленувани имена, които сж употрѣбени въ прѣдложението като обстоятелствени думи за *мѣст*) и отговарятъ на въпроситѣ: *къдѣ? къмъ къдѣ? на къдѣ?* Напр.: *вѣй-ойде Вѣльян?* — *Кон-пазар*. Вчѣра са прѣшетав *кон-лозие* и пр. Обаче щомъ прѣдлогътъ *кон* стои прѣдъ съществително собствено име, не се съединява съ него, напр.: *тѣргнав д'ѣда кон Рѣсен*; *къда кон Сѣлун* и *кон Вѣлес*; са свѣртив (обърнахъ) *кон Пѣтка*, *кон Стáйка* и пр. Изобщо трѣбва да се забѣлѣжи, че този прѣдлогъ се срѣща твърдѣ рѣдко съединенъ съ имената, прѣдъ които стои, защото по-вечето пѣти и обикновенно се употрѣбява прѣдъ съществителни членувани, а въ такъвъ случай не може да се съединява съ тѣхъ.

И прѣдъ нарѣчията когато е поставенъ прѣдлогътъ *кон*, не се съединява съ тѣхъ. Като исключение отъ това може да се укаже на нарѣчието за *време* — *къвѣчеру*, гдѣто се срѣща този прѣдлогъ съкратенъ, но азъ мисля, че това *к'* трѣбва да е особенъ прѣдлогъ или поне по-послѣжна форма отъ прѣдлогътъ *кън*.

У.

Прѣдлогътъ *у* се срѣща съединенъ, само когато е прѣдставка на думата, когато стои прѣдъ пълната форма отъ винит. надежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимения и кога е прѣдъ слѣдующитѣ нарѣчия: *удве*, *утри* (вм. *ѡдвѣ*, *ѡтри*), *угоре*, *удолу*, *угорно*, *удоуно* и др. нѣк. так.; а когато стои прѣдъ всички останали думи, ако не е тѣхна прѣдставка, не се съединява.

Съ.

Също така и прѣдлогътъ *со*, кога не е прѣдставка, не се съединява съ никаква друга дума, освѣнъ съ пълната форма отъ вин. пад. на лич. и възврат. мѣстоимения и съ нарѣчията: *сѡсе* (сѡвсе) и *сѡсема* (сѡвсѣмъ), които се употрѣбаватъ за сега безразлично едно вмѣсто друго.

Край и покрай.

Освѣнъ кога е прѣдъ лич. и възврат. мѣстоимения (вин. пад. пълната форма), този прѣдлогъ се срѣща съединенъ и когато стои прѣдъ съществителни нечленувани имена, които служатъ въ прѣдложението за *обстоятелствени мѣстни* думи и отговарятъ на въпросъ *къдѣ?* Напр.: *цѣцѣлъ пѣситъ гбеда покрай-река Сѣтница . . .*; *замѣчи-са Божя-майка Мѣрия . . .* Нѣкой ми са *покрай-нея* нѣ-згоди. . . ; *край-село* дѣрво високо; *покрай-река* вѣрби насадени; *край-море*, край белѣ-Дунав и пр. Но въ говорътъ твърдѣ рѣдко се срѣщатъ тѣзи прѣдлози така съединени, а повечето се срѣщатъ въ пѣснитѣ.

Въ.

Прѣдлогътъ *во* се произнася съзератено и *в'*, когато се съединява съ думата, прѣдъ която стои, обаче това правило не се пази строго всѣкога, защото се срѣща и прѣдлогътъ *во* да се съединява съ думата, прѣдъ която стои, както е напр. въ случаятъ, когато *во* стои прѣдъ пълната форма отъ винителенъ падежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимения: *во-мене, во-тебе, во-него, во-нас. во-вас, во-ними.*

Когато прѣдлогътъ *во* стои прѣдъ съществителни нечленувани имена, които служатъ въ прѣдложението за *обстоятелствени мѣстни* думи и отговарятъ на въпросъ *къдѣ?* съединява се, съ тѣхъ и вмѣсто *во* става *в'*; а когато въпросътъ не е *къдѣ?* или *къдѣ?* а се пита: *въ що?* или *въ какво?* тогава прѣдлогътъ *во* не се съединява съ съществителното име, и си остава пакъ *во*; напр.: *къй-ойде Пѣвле?* — *в' лѡзѣе* (сир. въ известното на тебе лѡзе); *во щѡ-влегле ѡвците?* — *во лѡзѣе* (а не *во нѣва, во лѣвада* и др.). *Кѣй-гѡ-клаѣ грѡзѣето?* — *в' кѡшницѣ*; *вощо-гѡ-собраѣ грѡзѣето?* — *во кѡшницѣ, во кѣрбѣла, во бѡчка* и пр.; *къй-гѡ-кладе граѡт?* — *в' гѣрне*; *во що-гѡ-свари граѡт?* — *во гѣрне*. Отъ това прави исключение слѣдующиятъ примѣръ, гдѣто и при

сѣдинението си съ името, което прѣдшествува, прѣдлогътъ *во* си остава пакъ не съкратенъ: кѣй-паднаѹ Нѣсте? — *во-вода*, но: во щѣ-паднаѹ? — во вода (а не во кал, во снег и пр). Когато прѣдлогътъ *во* стои прѣдъ членувани съществителни имена и прѣдъ собствени, като не се съединява съ тѣхъ, употрѣблява се безразлично и съкратенъ и не съкратенъ, напр. бѣдовъ в' Рѣсен и бѣдовъ во Рѣсен; той живее в' Бѣтоля и той живее во Бѣтоля; го вѣрливъ в' рѣката и во рѣката. Само когато има мжчнотия за произнасянието, тогава за благозвучие се употрѣблява само *во*, напр. *во двѣротъ*, а не в' двѣротъ и пр.

Това двойно употрѣбление на *во* и *в'* дава поводъ да се мисли, че по-напрѣдъ трѣбва да се е правила нѣкоя разлика въ употрѣблението имъ, както и сега може по нѣкога да се забѣлжи, че *в'* се употрѣблява, когато името отговаря на въпросъ *къдѣ*, като напр.: кѣй-ойш? — в' Рѣсен; а *во* — когато се говори за нѣщо случивше се вѣтрѣ въ мѣстото и кога се пита *идѣ*, напр. сѣте са собраа *во Рѣсен*. Но сега обикновенно вече не правятъ тая разлика, а говорятъ *во* и в' безразлично, когато този прѣдлогъ не се съединява съ името, което прѣдшествува.

6. Съединение на съюзитѣ и междуметията съ нѣкои думи.

Съюзитѣ и междуметията не се съединяватъ съ думитѣ, които свързватъ, или между които се поставятъ. Исклучаватъ се отъ това правило съюзътъ *и* и междуметieto *ме*.

Съюзътъ *и* въ числителнитѣ имена, когато е поставенъ да свързва думитѣ, означающи десетици и единици, съединява се съ тѣхъ и тритѣ, та образуватъ една сложна дума, и за това, когато се случи, щото думата, означающа единицитѣ, да е едно-сложна или двусложна,* ударението минува върху този съюзъ, а двѣтѣ други думи оставатъ безъ ударение, напр.: два-ст-и-деветъ, три-ст-и-осомъ, четир-ст-и-петъ и пр. Също така се съединява съюзътъ *и*, и когато свързва думата поѹ (пол) съ нѣкоя друга дума, означающа число или другъ нѣкой прѣдметъ; три-и-поѹ; седом-и-поѹ; два-ст-и-петъ-и-поѹ; ока-и-поѹ, шиник-и-поѹ; година-и-поѹ, месецъ-и-поѹ. Както е въ послѣднитѣ примѣри, думата поѹ се присъединява чрѣзъ съюзътъ *и* къмъ такива съществителни имена, които служатъ като единица за мѣрка, а думитѣ: *еденъ*, *а*, *о* сж пропуснати.

По нѣкога съюзътъ *и* се съединява, когато стои прѣдъ личнитѣ мѣстоимения и прѣдъ нѣкои нарѣчия; но особено се забѣлѣзва това, когато се повтарятъ тѣзи мѣстоимения и нарѣчия едно слѣдъ друго и сж свързани съ този съюзъ, напр.: *й-яс, й-ти, й-той, й-тие* (вм. тѣ); *й-ними, й-нѣа; й-яс, й-ти*, сме сиромаси; *й-нею й-нѣа* и (ги) бпрале (убили) лѣтоска; *й-тка* дбйде, бѣрем порѣботай трѣо; *й-така й-така* кѣйш на-пазар, бѣрем кѣпи-ми една бѣа соль.

Нѣкои отъ междуметията, като се съединяватъ помежду си, образуватъ сложни думи. Въ такъвъ случай, като се считатъ за една само дума, ударението се поставя въ тѣхъ споредъ общото правило, сир. на третиятъ слогъ отъ краятъ, ако думата е многосложна и на първиятъ й слогъ, ако е двусложна или трисложна, напр.: брѣбре, морѣморе, ехѣхаа, бфлеле, тракѣтрука, като напр. въ слѣдующата пѣсня:

Трака-трука Маце (дат. пад.) на портата,
Да излезитъ Маца на бѣу — Вардар

Въ обращенията частицата *ле*, която се притуря къмъ думата, означающа прѣдметътъ, къмъ който е отправено обращението, се счита като слогъ отъ тая дума и влияе върху поставянието на ударението *й*, напр.:

Месечино-ле, Мירו-ле
Планино-ле, Шар-планино
Димитро-ле, русѣ-косо мѣмиче

Въ тѣзи примѣри думитѣ: *Месечино-ле, планино-ле, Димитро-ле* сж измѣнили ударението си, което, ако не би се прибавилъ слогътъ *ле*, би било единъ слогъ по-напрѣдъ къмъ началото: *месечино, планино, Димитро*.

* * *

Нашето изложение за ударението въ Рѣсенскиятъ говоръ не би било пълно, ако не споменемъ слѣдующето:

Въ народнитѣ пѣсни се срѣщатъ понѣкога и такива ударения върху думитѣ, които немогатъ да се обяснятъ ни съ едно отъ горѣизложенитѣ правила, или, по-добрѣ да кажемъ, сж съвсѣмъ противни на тѣзи правила. Въ пѣснитѣ се срѣщатъ съединени по

ударение такива думи, които въ говорението нетрѣбва да бждатъ и немогатъ да бждатъ никога съединени; а пъкъ сж разединени такива думи, които въ говорѣтъ, споредъ правилата за ударението, трѣбва да бждатъ съединени. Но на това явление трѣбва да се гледа като на поетическа волностъ, която се обяснява, споредъ както ще видимъ по-долу, пакъ чрѣзъ сжщото общо правило за ударенията.

Стиховетъ, както е извѣстно, се дѣлятъ на стѣпки, а стѣпкитѣ — на слокове. Всѣки стихъ може да има по двѣ, три, четири и пр. стѣпки; а сжщо и всѣка стѣпка въ Рѣсенскиятъ говоръ (както, мислж, и въ цѣлото Западно-македонско нарѣчие) може да има: два, три, четири, петъ и шестъ слога. И така стѣпкитѣ въ стиховетъ на народнитѣ пѣсни по Рѣсенскиятъ говоръ биватъ *двусложни, трисложни* и *многосложни*. Понеже всѣка стѣпка (въ тѣзи народни пѣсни), отъ колкото слога и да състои, се взема като една отдѣлна дума, то всѣка стѣпка има само едно ударение, което, съобразно съ общото правило, бива на първиятъ слогъ на стѣпката, ако тя е двусложна или трисложна и на третиятъ слогъ, считанъ отъ края на стѣпката, ако тя е многосложна. Стѣпката се взема, както казахме, като отдѣлна дума, само съ едно ударение: но тѣй като размѣрътъ, съ който е започната пѣсенята, неможе да се издържи до края изцѣло, по причина, че не се намиратъ думи съ подходяще ударение, то се случва да влизатъ по нѣколко думи въ една стѣпка, или напротивъ — една дума да се раздѣля между двѣ стѣпки. Щомъ единъ пътъ по такъвъ начинъ сж образувани стѣпкитѣ, ударението въ тѣхъ слѣдва общото правило, а никакъ не се обръща внимание върху частното ударение на всѣка отъ думитѣ, които съставляватъ стѣпката, защото въ стѣпката се гледатъ само слоговетъ, а не думитѣ. По тая причина се явяватъ поетическитѣ волности въ народнитѣ пѣсни, но тие волности всѣки пътъ се подчиняватъ пакъ на общото правило, защото се взематъ като редовно поставени, споредъ него въ стѣпката, която се взема като отдѣлна дума. За обяснение на казаното до тука, ще приведемъ нѣколко примѣри:

Месечино-ле | Мѣро-ле,
 Убоо-вечер | да-греш!
 Многу свѣтои | ке-вбра,
 Отнеса-м-ке-и | отнеса
 Дур на цѣрвено | ябоуко . . .

Тая пѣсенъ, ако не и пѣятъ а я разказватъ, ще я произнесатъ така, както е сега написана. Въ нея има съединени думи, които не трѣбва да се съединяватъ, като: *убоо-вечер*, вм. *убоо вѣчер*; *дѡ-грееш*, вм. да грѣеш; *кѣ-збера*, вм. кѣ збѣра; *отнесѡм-кѣ-и*, вм. кѣ и (и) ѡтнесам; а пъкъ думитѣ *цървено ѡбоуко* сж раздѣлени една една отъ друга, когато тѣ трѣбва да бждатъ съединени по ударение — *цървено-ѡбоуко* и опрѣдлението да нѣма ударение.

Защо сж допуснати тѣзи неправилности въ ударението, се обяснява твърдѣ лесно, като се погледне на размѣрътъ на самиятъ стихъ. Стихътъ е двустъпенъ; първата стъпка е петосложна, а втората е трисложна. Споредъ общото правило, ударението въ първата стъпка, неможе да бжде на друго мѣсто, освѣнъ на третиятъ слогъ отъ края, и такова ударение има първата стъпка на всѣки стихъ. Втората стъпка на всѣки стихъ, като приложна, трѣбва да има ударение на първиятъ слогъ, затова се явяватъ неправилности като: *кѣ-збера*, *дѡ-грееш*.

Или напр. въ слѣдующата пѣсенъ:

Течит-вода | стѹдена
Низ стрѣд-село | Върбѡни,
Що нѡсеше | вѡдата
До три-върби | китени;
На върбите | имаше
До три-одра | шарени,
На ѡдрои | сѣдеа
До три-млади | тѣрдзи

Има неправилно ударение само въ първата стъпка на първиятъ стихъ *течит-вода*, вм. *течит вѡда*, но и тая волностъ е допусната, за да се спази размѣрътъ и ударението въ стъпката, тѣй като двѣтѣ думи *течит* и *вѡда* не се взематъ въ стъпката като отдѣлни думи вече и не се обръща внимание върху ударението, което сж имали, богато сж биле отдѣлни самостоятелни думи, а се взематъ тука, като слокове на една сложна дума.

Изобщо трѣбва да се забѣлѣжи, че всички неправилности въ ударенията, които се срѣщатъ изъ народнитѣ пѣсни, сж отъ подобенъ родъ, и така трѣбва да се обясняватъ. Щомъ се срѣщне нѣкое ударение, което неможе да се обясни съ обикновеннитѣ правила за ударенията, трѣбва да се обърне внимание върху цезурата на стихътъ, да се види отъ колко стъпки състои и отъ колко слога състои стъпката, гдѣто се срѣща неправилното ударение, и тогава ще се види, защо е така поставено то.

Въ най-добрѣ съставенитѣ народни пѣсни се срѣщатъ твърдѣ малко произволни съединения на думи и неправилни ударения, а по-вечето думи сж подобрани така, щото ударението въ стжпката пада естествено и споредъ правилата на надлежниятъ слогъ отъ краятъ, напр.:

А от грóзйето | цървенó-вино | праеше,
От комínките | лyта-ра́йкия | вáреше

Но при всичко това, твърдѣ нарѣдко може да се намѣри народна пѣсня, гдѣто размѣрътъ да е запазенъ изцѣлю до краятъ безъ да е употребено нѣвждѣ неправилно ударение.

24 Декемврий 1892 год.

Още стотици книги на дейци родени
в географска област Македонија
може да намерите на:

www.strumski.com

Библиотека „Струмски“
е създадена в памет на
загиналите за Родината.

Voivode Dimiter Madjarov before the remains of two comrades in arms killed in the battle of Ferres